



KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 16 (Haziran/June 2024), s. 577-600.

Geliş Tarihi-Received: 12.03.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 18.05.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1451810

Anadolu Basınında Şeyh Said İsyanı Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Some Evaluations on the Sheikh Said Rebellion in the Anatolian Press

Şahin SERT*

Öz

Şeyh Said isyanı 13 Şubat 1925 tarihinde başlamış, kısa sürede Ergani, Bingöl, Elâzığ ve Diyarbakır'a yayılmıştı. Hükümet, isyan karşısında askeri tedbirlere başvurarak isyanı kısa sürede bastırmıştı. İsyanı başlatan Şeyh Said ve arkadaşları Şark İstiklal Mahkemesinde yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. İsyanın başlayıp yayılmasıyla beraber hem ulusal hem de yerel gazeteler olayı gündemine almaya başlamıştı. Amasya, Çankırı, Bartın, Elâzığ, Kocaeli, İzmir, Adana vilayetlerinde bulunan gazeteler hem bölgeden gelen olayları halka duyurmuş hem de isyan hakkında değerlendirmeler yapmışlardır. Gazetelerin kimi olayı baştan sona kadar takip edip okuyucusuna bildirirken kimi gazeteler ise isyana ara sıra değinmiştir. Gazeteler, yaptıkları değerlendirmede isyanın çıkış noktası hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. Anadolu basınının isyanın çıkış sebebi hakkındaki değerlendirmelerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Kimi gazeteler olayı ayrılıkçı bir Kürt isyanı olarak değerlendirirken kimi gazeteler ise cumhuriyete karşı işlenmiş gerici bir hareket olarak değerlendirmiştir. Araştırma kapsamında isyanın meydana geldiği 1925 yılında Anadolu'da yayın yapan gazetelerden elimizdeki mevcut olanları incelenmiş ve konumuzu ilgilendiren gazeteler makaleye alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Şeyh Said, Şark İstiklal Mahkemesi, Amasya Gazetesi.

Abstract

The Sheikh Said rebellion started on February 13, 1925 and spread to Ergani, Bingöl, Elâzığ and Diyarbakır in a short time. The government quickly suppressed the rebellion by resorting to military measures. Sheikh Said and his friends, who started the rebellion, were tried in the Eastern Independence Tribunal and sentenced to death. As the rebellion began and spread, both national and local newspapers began to cover the incident. Newspapers in the provinces of Amasya, Çankırı, Bartın, Elâzığ, Kocaeli, İzmir and Adana both announced the events in the region to the public and made evaluations about the rebellion. While some newspapers followed the incident from beginning to end and reported it to their readers, some newspapers occasionally mentioned on the rebellion. Newspapers commented on the starting point of the rebellion in their evaluations. It is seen that the evaluations of the Anatolian press about the cause of the rebellion differ. While some newspapers evaluated the incident as a separatist Kurdish rebellion, some newspapers evaluated it as a reactionary act against the republic. Within the scope of the research, the existing newspapers published in Anatolia in

* Doktora Öğrencisi, Millî Eğitim Bakanlığı, e-posta: sertsahin78@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6452-6824.

1925, when the rebellion took place, were examined and the newspapers that were relevant to our subject were included in the article.

Keywords: Sheikh Said, Eastern Independence Tribunal, Amasya Newspaper.

Giriş

1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Said¹ isyanı yakın dönemin önemli olaylarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu isyan, Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı ortaya çıkmış önemli isyanlardan biridir. Cumhuriyet hükümeti isyanı bastırmak amacıyla doğu vilayetlerinde sıkıyönetim ilan etmiştir. İsyanın başladığı dönemde yönetimde Fethi Okyar hükümeti vardı. Hükümetin aldığı önlemleri yetersiz bulan parti içindeki bir grubun tepkileri üzerine Fethi Okyar istifa etmiş ve İsmet İnönü tarafından yeni hükümet kurulmuştur. Yeni hükümet Takrir-i Sükûn kanununu çıkarmış ayrıca İstiklal mahkemelerini² kurarak isyanı bastırmaya çalışmıştır (Örgeevren, 2002, s. xiii).

İsyanın başlangıcında basın bunu pek önemsememiştir. Cumhuriyet Gazetesinde isyan ilk olarak, "13 Şubat 1925 günü Ergani'nin Piran köyünde Şeyh Said ve adamları ile jandarma arasında çatışma çıkmıştır.³ Eşkiya, telefon ve telgraf hatlarını kesmiştir. Takviye jandarma kuvvetlerinin gelmesiyle Şeyh Said ve avanesi kaçmıştır. Kesilen telefon ve telgraf hatları tamir edilmiş, kaçan eşkiyanın yakalanması için gerekli olan emirler verilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1925, s. 3)" şeklinde bildirilmiş ve olay bölgede basit bir eşkiyalık olayı olarak görülmüştür. Olayın bu şekilde anlatılması sıradan bir haber izlenimi veriyordu. Çünkü bu ve benzeri eşkiyalık olayları daha yeni kurulmuş genç cumhuriyetin farklı bölgelerinde sık sık oluyordu. Fakat 18 Şubat'ta Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberler olayın basit bir eşkiyalık olayı olmadığını gösteriyordu (Cumhuriyet, 18 Şubat 1925, s. 1; Toker, 1998, s. 17).

İsyanın yayılmasıyla beraber Cumhuriyet, Tanin, Vakıf, Vatan, Hakimiyet-i Milliye gibi ulusal yayın yapan gazeteler konuya daha fazla değindiler. Bunların yanında Anadolu'nun farklı bölgelerinde yerel yayın yapan Amasya, Çankırı, Türksözü, Yeni Mefkure, Anadolu, Bartın, Hüfikir gibi gazeteler olayları okuyucularına anlatmaya başladılar. Yerel basın olayları bazen Anadolu Ajansından aldığı şekliyle verirken bazen de bölgeye gönderdiği muhabirleri aracılığıyla vermiştir.⁴ Gazeteler, olayı verirken bunun

¹ Şeyh Said, 1865 yılında Palu'da doğmuştur. Babası Şeyh Mahmud'tur. Dedesi Şeyh Ali Septi, 1800'lü yıllarda Diyarbakır'ın Septi köyünden Palu'ya gelmiş ve burada şeyhliğine devam etmiştir. Fakat bir süre sonra bölgedeki ağa ve şeyhlerle yaşadığı sorunlardan dolayı Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşmiştir. Hınıs ağalarının araya girmesiyle tekrar Palu'ya dönmüştür. Şeyh Ali Septi'nin beş oğlundan biri olan ve aynı zamanda Şeyh Said'in babası olan Şeyh Mahmud, babasının ölümü üzerine şeyhlik makamına geçmiş ve tekrar Hınıs'a dönmüştür. Şeyh Mahmud'un ölümü üzerine Şeyh Said onun yerine geçmiştir. İyi bir medrese eğitimi almıştır. (Toker, 1998, s. 37); (M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı eserinde Şeyh Said'in atası olan Palu'lu Şeyh Ali'nin ilim tahsil etmek amacıyla Bağdad'a gittiğini ve oradan Nakşibendi halifesi olarak döndüğünü belirtir. Şeyh Ali'nin nesebini Halid bin Velid'e bağladığından dolayı Nakşibendiliğin Halidi koluna bağlı olduğunu söyler (Fırat, 1961, s. 11,55).

² Şark İstiklal Mahkemesi şu üyelerden oluşuyordu: Başkan: Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu). Üyeler: Urfa Milletvekili Ali Saip (Ursayaş), Kırşehir milletvekili Lütfi Müfit (Özdeş). Savcılar: Karasi Milletvekili Ahmet Süreyya (Özgeevren), Bozok Milletvekili Avni Doğan. Mahkeme başkanı Müfit Bey Vali, Ali Saip ve Lütfi Müfit subay kökenliydi. Savcı Ahmet Süreyya hukukçu, Avni Doğan Kaymakam, Askeri Yargıç Münir Bey (Emekli Korgeneral Münir Kocaçıtak) savcı yardımcısıydı (Mumcu, 1993, s. 106).

³ Doğudaki şeyhlik kurumunu sıradan bir dini müessese olarak görmek hatalı olur. O dönemde şeyhler, sadece tekkelerinde oturup, talebelerine ders veren ve kendisini ziyaret eden kişilerin yardımcılarıyla geçinen din önderleri olarak görmemek lazım. Şeyhler, iyi at binici, iyi silah ve kılıç kullanan mücadeleci kişilerdi. Tüm bunların yanında dini güçleri de göz önüne alındığında halk üzerinde ne kadar etkin oldukları daha iyi anlaşılır (Toker, 1998, s. 38).

⁴ Şeyh Said isyanına sadece ülkedeki ulusal ve yerel basın değinmemiş aynı zamanda Fransa ve Amerikadaki bazı basın yayın organları da olaya değinmiştir. Fransız basınının Şeyh Said isyanı hakkındaki

yanında olay üzerinde değerlendirmeler de yapmışlardır. Bu sayede okuyucularını ülkenin şark bölgesinde meydana gelen bir isyanın asıl sebebinin ne olduğu konusunda aydınlatmaya çalışmışlardır.

Şeyh Said isyanı hakkında yapılmış birçok araştırma mevcuttur. Bu araştırmalar isyanın neden çıktığı, isyanda dış güçlerin parmağının olup olmadığı, isyanın dinsel mi yoksa etnik kökenli bir isyan mı olduğu konularında yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalardan bazıları da ulusal basın Şeyh Said isyanına bakış açısıyla ilgilidir. Fakat yerel basının Şeyh Said isyanına bakışı konusunda çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu araştırmada özellikle Anadolu basınının Şeyh Said isyanına bakışı gazetelerin köşe yazılarında yaptıkları değerlendirmeler ışığında anlatılmaya çalışıldı. Bu amaçla yerel gazetelerde konuyla alakalı olarak yazılmış köşe yazıları incelenmiştir. Anadolu'da 1925 yılı itibariyle yayın hayatına devam eden tüm gazetelerdeki köşe yazılarından ziyade belirli gazetelerdeki değerlendirmeler ele alınmıştır. "Anadolu basını isyanı nasıl gördü, isyan hakkındaki düşünceleri nedir, isyanın ortaya çıkmasındaki temel etkenler nelerdir?" gibi soruların cevapları Anadolu basınının gözünden verilmeye çalışıldı. Araştırmada isyanın çıkışı, isyanın gelişim evresi, asilerin mahkeme süreci gibi konular araştırmanın kapsamına girmediğinden dolayı doğrudan değinilmemiştir. Araştırmada 1925 yılı itibariyle yayın hayatına devam eden ve ulaşabildiğimiz Osmanlıca gazeteler incelenmiştir. Bu amaçla Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Koleksiyonu, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM), Ankara Üniversitesi Gazeteler Veri Tabanı, Atatürk Kitaplığı, İstanbul Üniversitesi Gazeteler Arşivi, Tek-Esin Vakfı Osmanlıca Gazeteler Bölümü taranmış ve bazı internet sayfalarından yararlanılmıştır.

Anadolu Basınında İsyân Hakkında Değerlendirmeler

Amasya⁵

Vilayetin ilk resmî gazetesi olan Amasya, 11 Mayıs 1922 yılında yayın hayatına başlamış ve 1940 yılında yayın hayatını sonlandırmıştır. Haftada bir gün Çarşamba günleri çıkan gazete idare adresi olarak Selağzı'nı vermiştir. Gazetenin sorumlu müdürü Şevket Bey, başyazarı ise Ebu Süreyya Sami Bey'dir (Altunsoy, 2014, s. 5).

Eldeki mevcut kaynaklar incelendiğinde Şeyh Said isyanı üzerine en fazla değerlendirme yapan yerel gazetenin Amasya olduğu görülmektedir. Gazete, Şeyh Said isyanının ortaya çıkışı, Musul meselesiyle olan bağlantısı, ülkenin farklı vilayetlerinden gelen isyanı lanetleyen telgraflar, yabancıların Türkiye'nin içişlerine karışmak için başvurduğu yollar, isyan karşısında vatandaşlara düşen görev, hükümetin isyan karşısında aldığı önlemler, isyanın nasıl bastırıldığı, bölgede şeyh olarak adlandırılan kişilerin halk ile olan ilişkisi, dinin kimsenin menfaati için kullanılmayacağı, isyanın ülkenin kalkınmasına yaptığı olumsuz etkiler gibi konularda değerlendirmelerde bulunmuştur.

Gazete 145. sayısında "Piran Hadise-i İsyaniyesi" başlığıyla yayımladığı haberde Şeyh Said isyanını değerlendirirken isyanın çıkış sebebi olarak dış güçleri gösterir. Bu durumu da Musul meselesine bağlar.⁶ Gazete, Londra konferansı ve Lozan

değerlendirmesi için bkz. (Karakas & Selçuk, 2021, s. 880-908); Amerikan basınının Şeyh Said isyanı hakkındaki değerlendirmesi için bkz. (Değerli, 2010, s. 97-121).

⁵ 1925 yılına ait 48 sayısı mevcuttur. Bunlardan sonuç kısmında belirtildiği gibi 17 sayısı olayı gündemine almıştır. Bu sayılara <http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936>. Sitesi üzerinden ulaşılmıştır.

⁶ Yapılan bazı araştırmalarda gazete değerlendirmesine paralel olarak Şeyh Said isyanında İngilizlerin rolünün olduğu belirtilir. Lozan konferansında çözülemeyen konulardan biri de Musul meselesiydi. Türk ve İngiliz yetkililer sorunu daha sonra çözmek amacıyla karar aldılar. Bu amaçla 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihinde İstanbul'da Haliç (Tersane) Konferansı düzenlenir. Yapılan görüşmeler neticesinde bir sonuç

anlaşmasından sonra yapılan birçok barış görüşmesinde ne zaman Musul vilayeti mevzu bahis olsa bu bölgeye hâkim olmak isteyen güçlerin hemen o bölgede yaşayan halkları Türk, Arap, Kürt şeklinde ayırıştırıp kıskırtarak bir gündem yaratmaya çalıştıklarını iddia eder. Bunun yanında bölgedeki insanlara paralar vererek buldukları yerlerde huzursuzluk çıkarmayı planladıkları bu amaçlarını gerçekleştirmek için bölgede sözü geçen alim, şeyh, mürid gibi kişileri kullandıkları ifade edilir. Gazete, Şeyh Said'i deli ve bahtsız bir kişi olarak tasvir eder. Çevresine topladığı sefil insanlarla hükümete isyan ettiğini yazar. Bunun karşısında cumhuriyet hükümetinin kardeş kanı dökmek için daha ihtiyatlı davrandığını belirtir. Ama asilerin bu durumu hükümetin bir zaafı olarak gördüğünü ifade eder.

Daha sonra isyan bölgesinde olayın nasıl geliştiği konusunda "Şeyh Said'in kendisiyle beraber bulunan üçyüz, dört yüz kişiyle beraber ilk olarak Ergani vilayetine bağlı Piran karyesinde isyanı başlatıp buradan Elaziz vilayeti merkezine kadar giderek, bu vilayetin merkezini işgal ettiğini, İslam dininin kimsenin amacına oyuncak edilmesine tahammül edemeyen hükümetin derhal isyanı bastırmak için gerekli hazırlıkları yaptığını, ordunun, Şeyh Said ve taraftarlarını takibe başladığını, asileri bozguna uğratarak Elaziz'den çıkardığını, bu müsademedede asilerin liderlerinden biri olan Şeyh Ahmed'in sağ ele geçirildiğini, diğerlerinin de sağ veya ölü yakalanmaları için takibe devam edildiğini" yazarak bilgi verir.

Elâzığ civarında meydana gelen isyana da değinen gazete, Elaziz ve civarı halkının asilere karşı koyup onları şehirden uzaklaştırmaları hususunda gösterdikleri fedakarlığı önemli bulur. Elaziz halkının cumhuriyete olan bağlılığını düşmana karşı ispat ettiğini söyleyerek bu durumun ülkenin her tarafında gösterilebilecek bir vatanperverlik örneği olduğunu yazar. Asilerin büyük fedakarlıklar karşılığında elde edilen bağımsızlığı hırpalamak, milli varlığa ve cumhuriyete bir darbe vurmak düşüncesiyle isyan ettiklerini ve bunun için de dini öne sürmek suretiyle gizli amaçlarını gerçekleştirmede başarılı olacakları hissine kapıldıkları belirtilir.

İsyanın çıkmasıyla beraber Adana, Çankırı, Edirne, Elâzığ, Osmaniye ve Ladik gibi ülkenin farklı yerlerinden hükümete destek telgraflarının gönderilmesi gazetenin köşe yazısında değindiği konulardan biridir. Köşe yazısında gönderilen telgrafların içeriğine değinilir. Telgraflarda vatandaşlar, "şeyh ünvanlı satılmış kişilerin, huzura en çok muhtaç olunan bir zamanda yaptıkları bu hareketin ne İslam'ın gerçekliği ile ne de devlete bağlılık açısından mazur görülecek bir durum olmadığı, bu sebepten bu kişilerin en şiddetli şekilde cezalandırılmaları talep edilmekle beraber, her Türk ferdinin canı ile başı ile hükümete yardımcı olacaklarını" bildirirler (Amasya, 4 Mart 1925, s. 1). Yazının devamında ülkenin farklı bölgelerinden gelen ve asileri lanetleyen haberlerin ve protestoların arkası kesilmeden devam ettiği ifade edilir. Memleket gençliğinin inkılabın faydalarını korumak için hayatını feda etmeye hazır olduğunu beyan ettiklerini ve bunun için süratle harekete geçeceklerini söyleyip bu durumun gerçekten etkili ve çok kuvvetli bir beyanname olduğu ifade edilir (Amasya, 4 Mart 1925, s. 4).

alınmaz ve konu İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyetine intikal ettirilir. Milletler Cemiyeti konuyu 20 Eylül 1924'te gündemine alır. Konuyu incelemek amacıyla üç kişilik bir komisyon kurulur. Komisyon 13 Kasım'da Cenevre'de ilk toplantısını yaptıktan sonra 4 Ocak 1925'te Ankara'ya gelir. Buradan da 16 Ocak'ta Bağdat'a gider. Bağdat'tayken komisyona eski ordu müfettişi Cevat Paşa eşlik eder. Komisyon 27 Ocak'ta Musul'a gelir. Musul'da halk ile yapılan görüşmelerde halkın Cevat Paşaya yoğun ilgi gösterdiklerini görürler. Daha sonra komisyon Kerkük, Erbil gibi şehirlere gider. Orada halk ile birebir görüşür ve Türkiye'yi mi yoksa Irak'ı mı istedikleri şeklinde sorular sorarlar. Görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu Türkiye'yi tercih ettikleri görülür. Komisyonun incelemelerini sürdürdüğü tam bu esnada Şeyh Said isyanı ortaya çıkar. Bu durumun İngilizlerin amacına hizmet ettiği belirtilerek olayda İngiliz parmağı olduğu ifade edilmeye çalışılır. (Şimşir, 2005, s. 862-870) İsmet İnönü ise "Hatıralar" adlı eserinde, Şeyh Said isyanını İngilizlerin hazırladığına veya çıkardığına dair herhangi bir kanıtın olmadığını söyler (Selek, 1987, s. 202). Ayrıca isyan hakkında değerlendirme için bkz: (Sakal, 2022, s. 163).

Bir sonraki sayısında da “Sükûn Devri” başlığıyla olayı değerlendirmeye devam eder. Türkiye halkının birinci dünya harbi bittikten sonra barışın gerçekleşmesini beklediğini bu beklentiye Lozan konferansıyla ulaştıklarını söyleyen gazete, bağımsızlığa ulaştıktan sonraki süreçte hükümetin ülkenin sorunlarını çözmeye çalıştığını bu amaçla demiryolları inşasına başladığını, ekonomiyi düzeltmeye giriştiklerini ve eğitim sistemini kuvvetlendirerek cumhuriyeti başarılı bir seviyeye getirmeye koyulduklarını anlatır. Ülkenin huzura kavuşması ve kalkınmasından rahatsız olan bazı emperyalist ve kapitalist devletlere hizmet eden kişilerin ülkeyi rahatsız etmeye niyetli olduklarını yazar.

Dış güçlerin ülkeyi huzursuz etmek amacıyla ülkenin iç işlerine karıştığını belirten gazete, emperyalist ülkelerin ülkede huzursuzluk çıkarmak amacıyla Fener Rum patrikhanesini kullanmaya çalıştıklarını bu amaçla Yunanistan’a Kardinal veya Canterbury Başpiskoposluğuna atama yapar gibi Fener Rum patrikhanesine bir Başpapaz atayıp Türkiye’nin egemenlik haklarını hiçe saymaya çalıştıklarını böylece ülkede huzursuzluk çıkarmayı planladıkları belirtilir. Fakat bunu yaparken emperyalistlerin, Türkiye’yi yöneten kişilerin imparatorluk devrinin yöneticileri olmadığını bildiklerini ifade eder. Türk hükümeti, emperyalistlerin bu oyununa gelmeyip Lozan anlaşmasının özel maddesine dayanarak Başpapazı gönderdiğini⁷ ve hiçbir şekilde böyle bir olayı kabul etmeyeceklerini dünyaya ilan ettiğini yazar.

Emperyalist güçlerin planlarının başarısızlığa uğramasından sonra bir başka planı devreye soktuklarını, bu amaçla yeni hainler ortaya çıkardıklarını, bu hainlerin para ve birkaç günlük makam mevki için din ve imanlarını, İslamın soyluluğunu hiçe sayıp haçlıları kardeşlerinin yurduna saldırtarak ve kelimetullahı yeryüzünden kaldırarak düşmanlarının ayaklarının altına atmayı benimsediklerini yazar. Gazeteye göre böyle yaparak Türkiye’de asırlardan beridir kardeş gibi yaşayan, İslam elbisesi noktasında bu kardeşlikleri daimî olan doğu halkıyla ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan halkın arasını açmak yoluna başvurduklarını belirtir. Emperyalistlerin yanıldıklarını ifade eden gazete Türklerin eski devrinden çok uzakta olduğunu bunu da yaptıklarıyla dünyaya gösterdiğini yazar.

Piran ve Genç halkını cumhuriyet ve istiklal aleyhine ayaklandıranların savundukları gibi isyanın dinin, imanın, itikadın zayıflaması ve sönmesi korkusundan dolayı meydana gelmediğini söyler. Aslında bu olayın senelerden beridir bölgeyi karıştırmak isteyen dış güçler ile birkaç şüpheli kişinin öteden beri hükümetin emirleri ve yasaklarına karşı alışkanlık edindikleri lakaydlığı ilelebet devam ettirmek arzusunu bir türlü yenememelerinden ortaya çıkan ve şahsi bir olay gibi tarif edilebilecek bir vakıa olduğunu anlatır. Gazete olayı şahsi bir olaymış gibi anlatmasına rağmen daha sonra ise Şeyh Said’in yaşadığı bölgede ciddi bir kuvvete ve güçlü bir ikna gücüne sahip olduğunu belirterek bunun ciddi bir sorun olduğunu, bu durumun hükümet tarafından da fark edilmesi üzerine hükümetin ciddi tedbirler aldığını belirtir. Gazete yazısının sonunda memleketin bir kısmında artık herkes tarafından bilinen iç ve dış tahrikler sonucunda isyan çıktığını ve isyan edenlerin amacı ne olursa olsun bu isyanı din perdesine bürünerek memleketi büyük bir karışıklığa uğratmak olduğu konusunda şüphe kalmadığını buna karşı vatandaşın ne yapacağı ve üzerine düşen görevin ne olması gerektiğini sorar (Amasya, 11 Mart 1925, s. 1).

⁷ Bahsedilen kişi Patrik 6. Konstantin’dir. Patrik Grigorius’un ölümü üzerine 17 Aralık 1924’te Terkos Metropolitisi Konstantin Arapoğlu, Patrik 6. Konstantin adıyla seçildi. Yeni seçilen Patrik İstanbul doğumlu olmadığından İstanbul Valiliği Patrikliğe yazı yazarak Patrik 6. Konstantin’in seçilemeyeceğini bildirdi. Patrikhanenin, İstanbul Valiliğinin bu uyarısını dikkate almaması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Patrik 6. Konstantin’i 29 Ocak 1925 tarihinde sınır dışı etmiştir (Baş, 2018, s. 290).

Gazete cevaben isyana karşı yapılacak tek şeyin büyük bir sükunet ve ciddiyetle hükümetin icraatını beklemek olduğunu söyler. Hükümetin isyanla uğraştığı bu süreçte dedikodulara, halkın aklının almayacağı işlere el uzatmaya girişilmemesinin en önemli vazife olduğu belirtilir. Her kafadan bir sesin çıkmasının ortalığı karıştıracaklarını belirten gazete, hükümetin bu durumu fark ettiğini bunun önüne geçmek amacıyla Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardığını yazar. Bu kanunun çıkmasını olumlu bir gelişme olarak yorumlar. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun cumhuriyet hükümetinin isyana ne kadar ciddiyetle yaklaştığının bir göstergesi olduğunu anlattıktan sonra halkın yapması gereken şeyin işiyle meşgul olması gerektiğini tekrarlar. Halkın büyük fedakarlıklar göstererek elde ettiği istiklal ve özgürlüğünü, inkılaplar yoluyla kazandığı refah ve saadeti hiçbir şekilde kaybedilmesine izin vermeyeceğini belirtir. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun buna yardımı olacağını, isyan ve irtica gibi olaylarla memleketin birliğini ve huzurunu bozan bütün teşkilat, teşebbüs ve yayınların suç sayılacağını ayrıca olayları tahrik ve teşvik eden ifade ve beyanatları dahi suç sayarak bu tür olayların önüne geçileceğini ifade eder. Vatandaşların dedikodulara itibar etmemeleri işleriyle meşgul olmaları ve kanun aleyhinde hareket etmemeleri gerektiğini yazan gazete dış ülkeler huzuru bozmak amacıyla ne kadar telkinde bulunurlarsa bulunsunlar halka düşen en önemli görevin hükümete yardım etmek olduğunu anlatır (Amasya, 11 Mart 1925, s. 4).

Amasya gazetesi 147. sayısında "Tenkilde Bile Adalet" başlığıyla konuya değinir. Bu sayıda hükümetin isyan bölgesinde halka hitaben neşrettiği bir beyannameyi yayımlar. Bu beyannamenin amacının isyana katılanlarla katılmayanları, iyi ile kötüyü birbirinden ayırmak, iyilere ödül kötülere ceza vermek amacını taşıdığını söyler. Beyannamenin bir tehditname olmadığını ifade eden gazete, beyannamenin kurunun yanında yaşın yanmasının önüne geçilmesi amacıyla insani bir hisle yapıldığını belirtir. Bunun bölgedeki Cumhuriyetperver vatandaşlar için büyük bir nimet olduğunu yazar.

Beynamede tedib hareketinin yalnız asiler üzerine yapılacağı ve bunlara şiddetli darbeler indirileceği ifade edildikten sonra cumhuriyete sadakatlerini ve asilere karşı muhalefetlerini açıklayıp ve isbat edecek masum halkın şiddetli çarpışmalardan zarar görmemesinin amaçlandığı ifade edilir. İyiyi kötüden ayırt edebilmek için Cumhuriyetperverlerin yani asilere karşı olanların en yakın yetkili memura ve askeriyyeye müracat edip isyanla alakadar olmadıklarını ve devlete gönüllü hizmete hazır olduklarını bildirmeleri gerektiği belirtilir. Bunun yanında düşman parasıyla satın alınmış asi liderlerinin teşviki ve açıklamalarıyla, cehaletinden dolayı bilmeyerek, anlamayarak isyana kapılmış olanlardan isyanı kıskırtan liderleri yakalayıp Cumhuriyet hükümetine teslim ettikleri halde, bu gibilerin geçmiş suçlarının unutulacağı beyan buyrulur.

Zamanın gerekliliği ve zorunlu durumlara binaen çeşitli zaman ve mekanlarda bir çok defalar memlekette sıkıyönetimler, şiddetli tedbirler alındığına şahit olduklarını ve meslek itibarıyla her defasında yayımlanan emirler ve yasak edilmiş kelimeleri, cümleleri ayrı ayrı incelemek suretiyle tahlil ettiklerini belirten gazete otuz-kırk yıllık devlet tarihinde bu beyannamenin lafzen şiddet ve ceza ibareleriyle bezenmesine rağmen, manen bunun kadar adaletli ve şefkat eden bir beyanname ile karşılaşmadığını belirtir.

Beynamede yetkililer gayet açık ve sade bir üslup ile bölge halkına demek istiyor ki: "siz, iyi adamlar şöyle bir tarafa ayrılıyorsunuz, çünkü içinizdeki kötüler ıslah olmadıkları için onları şiddetle cezalandıracağız. Bu şiddetli cezadan en ufak bir kıvılcımın üzerinize sıçramasına asla arzu etmeyiz. Cumhuriyet ordusu iyiler için en büyük koruyucu, nankörler, satılmışlar için de en dehşetli ve amansız düşmandır. Ve ey saflıklarıyla bu satılmış ve mürteci alçakların aldatmalarına kapılmış olan zavallılar, siz de eski günahlarınızı yeni sevaplarla silmek ve

hatalarınızı telafi etmek amacıyla teşebbüste bulununuz ve eğer ki başarılı olursanız siz de kendinizi kurtarmış olursunuz."

Gazete bu beyannameye askeri ve örfi bir beyanname demekten ziyade şefkat, adalet, merhamet tevzinamesi demeyi uygun bulup, cumhuriyeti bu zihniyetle yükseltmeye çalışan liderlere sahipliklerinden dolayı sevgiyle anılması gerektiğini söyler. Türk hükümetinin yayımladığı beyannameyi İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiklerinde yayımladıkları beyanname ile karşılaştırarak şöyle der: *"Şu makaleyi karalarken bin küsür senelik meşrutiyete ve bilmem kaç asırlık medeni hürriyete sahip olduğu iki de bir ortaya atılan İngiltere hükümetinin en güzide askeri liderlerinden General Harington (Charles Harington), işgal esnasında İstanbul halkına hitaben yayımladığı tehdidnameleri hatırladık, aman ya Rabbi!... Onlar ne gülünç, hayır ne iğrenç şeylerdi, hoş onları da İstanbul ahalisi layık ve müstehak oldukları şekilde anlamaktan geri durmamış idi ya..."* Gazeteye göre Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'sinin bu beyannamesi ne kadar şiddet ve cezalandırma kudretini ifade ederse etsin cümlelerin içinde saklı olan adalet, acıma, merhamet ve şefkat manalarını bir türlü gizleyemediğini belirtir (Amasya, 18 Mart 1925, s. 1).

Beyannamenin devamında isyandan dolayı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaset-i Celilesi tarafından Erzurum, Erzincan, Dersim, Elaziz, Malatya, Urfa, Mardin, Diyarbakir, Siird, Bitlis, Muş, Genç ahalisine hitaben yazılmış beyannamenin içeriği yazılmış ve tebliğ buyurulmuştur. Harekât ordusunun hazırlığını tamamladığı, birkaç güne kadar tedib hareketinin başlayacağını kararlaştırıldığı belirtilen yazıda tedibin seri ve şiddetli olacağı ve bunun sadece asiler üzerine yöneleceği ve cumhuriyet hükümetine isyan etmiş olanlara şiddetli darbeler indirileceği anlatılır. Gazete, Kığı ahalisi gibi cumhuriyete sadakatlarını ve asilere muhalefetlerini fiilen gösteren ve isbat edecek olan masum halkın bu şiddetli darbelerden korunmasının istekleri olduğunu ifade ettikten sonra isyana fiilen muhalif olan köylerin derhal en yakın mülki ve askeri cumhuriyet memurlarına müracaat ederek isyanla alakadar olmadıklarını ve gönüllü hizmete hazır olduklarını bildirmeleri gerektiğini belirtir.

Düşman parasıyla satın alınmış isyancı liderlerin teşvik ve fesatlarına bilmeyerek kapılmış olan köy ahalisinin isyanın liderlerini yakalayıp, cumhuriyet hükümetine teslim ettikleri halde bu gibi kandırılmış köylü halkın kendilerini de kurtarmış olacakları belirtilir. Beyannamenin mülki ve askeri tüm cumhuriyet hükümeti memurları tarafından muntıkaları dahilindeki en küçük köylere kadar ilan edileceği belirtilir. En uzak köylerin haberdar olabilmesi için yetkililere üç gün mühlet verildiğini, ordunun kesin harekate başlamasından önce asi ve masum muntıkalarının iyice anlaşılması için bu beyannamenin tebliğ edildiği mahallerin ve cumhuriyete sadakatlarını fiilen bildiren köylerin hızlıca Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bildirileceği belirtilir (Amasya, 18 Mart 1925, s. 2).

152. sayısında "İsyanın ve İsyancıların Akibeti" başlığıyla konuyu işlemeye devam eder. Şeyh Said isyanı adı verilen irtica hareketinin tahmin edildiği gibi çarçabuk söndüğünü, ilk isyan hareketini yazdıkları sırada hükümetin ve cumhuriyet ordusunun emsal isyanlar gibi bunu da birkaç gün içinde söndüreceğini yazdıklarını ve hükümetle orduya başarılar temenni ettiklerini belirtir. Gazete isyan hareketinin tahmin ettiklerinden daha erken bir vakitte bitirildiğini⁸ ve bunun da bir övünç kaynağı olduğunu ifade eder. Bölgeyi bilen kişilerin, Mart-Nisan ayı içerisinde buraların askeri harekât yapmaya uygun olmadığını söylediklerini, yol, nakliye araçları, askeri erzak anbarları, cephane depoları, askerin yatacağı yerin, barınacağı meskenin olmadığını belirtip hareketin hangi şartlar altında gerçekleştirildiğini anlattıklarını söyler. Bu duruma rağmen soğuk yollarda dizlere kadar kar, ayakları yere yapıştıran çamurun olduğu bölgede birçok yokluklar

⁸ Şeyh Said isyanı 13 Şubat 1925'te başlamış, 15 Nisan 1925'te bastırılmıştır. Yargılama sonucunda Şeyh Said 29 Haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'da idam edilmiştir (Aras, 1992, s. 110).

içinde çarpınan ve çarpışan cumhuriyet evlatlarından oluşan askeri kıtaatın, yüreklerinde din, iman, vatan ve millet kaygısı ile dolu olduğu için her müşkülata dayandıklarını belirtir. Artık bundan sonra memlekette derebeyliklerin, şeyhliklerin, ağalıkların değil yalnız halkın isteklerini temsil eden cumhuriyet idaresinin belirttiği kanunların hâkim olacağını, başka türlü bir yaşantının mümkün olmadığını anlaşılması gerektiği, bunu kabul etmek istemeyenlerin kafalarına sokulduğunu söyler.

Daha önce de meydana gelmiş buna benzer Yozgat'ta Çapanoğlu (Çapanoğlu ayaklanması), Zile'de Postacı Nazım (Zile isyanı), Konya'da Delibaşı (Konya ayaklanması), Ahmed Anzavur ayaklanması gibi isyan hareketlerine değinen gazete, devletin içinde bulunduğu bütün çaresizliğe rağmen bunlarla başa çıktığını ifade eder.⁹ Akabinde devletin bu gibi insanlara seslenerek: *"Yazıklar olsun o vatansızlara ki, hareketleriyle dış düşmanın işlerine yardım ederler, yazıklar olsun o alçaklara ki kutsal dini rezil ve alçak maksadlarına alet etmekten çekinmezler..."* dediğini ifade ederek, dış düşmanların tehdidinde, yorucu saldırı gücüne rağmen, devletin olanca kudret ve kuvvetini sarf ederek bu hainleri de, bu dinsizleri de tepelediğini belirtir. Gazeteye göre *"daha mürekkebi kurayacak kadar zamanın geçmediği bu isyan hareketlerine rağmen doğu halkının yalçın kayalarından daha kalın kafalı olan yeni isyancıların saman dolu beyinlerinde hiçbir etki bırakmamış mıdır ki tımarhanedeki delilerin bile ağlayarak gülecekleri yahud gülecekleri ağlayacakları bu cüretkarlığa atıldılar."* diyerek isyan karşısındaki şaşkınlığını ifade eder. Dört beş sene önce dört beş yerde birden ateşlenen isyan ateşi ve isyanın hükümet tarafından bir iki ay zarfında söndürüldüğünü, Türk kuvvetlerinin yalnız vatanın bir köşesinde kalkışma isteyen bir kısım asinin çıkardığı isyanı daha az süre içinde yola getireceğine ve uzaklaştırılacağına inanmamak kadar düşüncesizlik gösteren isyancıların akıl sahibi olduklarına inanmanın gerçekten biraz zor olduğunu yazar.

Gazete daha sonra isyanı çıkaranların hiçbir şekilde ülkenin ilerlemesine engel olamayacağını söyleyerek, geriye dönme hevesi içinde olan bu gibi kişilerin düşüncelerinin bu sırada ister kabul etsinler ister kabul etmesinler artık kabul edilmediğini iddia eder. Cumhuriyet Türkiye'si'nin çizdiği program dairesinde karşısına ne çıkarsa çıksın seri ve azimkar adımlarla geçeceğini, ileriye ve daima ileriye doğru yürüyeceğini söyler. Çünkü bu sırada postnişinlerin (dergâhın başında bulunan şeyh), Abapuşların (derviş) yeri isyan sahaları ve siyaset meydanları değil, tekkelerin yalnız dua ve ibadet sesleri işitilmesi lazım gelen hücreleri olduğunu ifade eder. Millet, artık mukadderatını düzenleyen ve medeniyete yükseltme idare ve kudretini onlardan çoktan aldığını bunu milletin vekili olan Büyük Millet Meclisi heyetine ve onun hükümetine bıraktığını söyler. Bunun aksini iddia eden ve bu iddiayı fiiliyat ile de açıklamaya cüret eden kişilerin haline acımay, onları bu harekete teşvik ve sevk edenlere havale ederek, memleketi bu tehlikeli durumdan kurtardığından dolayı ordu heyetine çokça arzı şükran ettiğini söyler. İsyân hareketinde ordunun hareketini kolaylaştırıcı hususunda hiçbir fedakarlıktan çekinmedikleri onurlarıyla anlaşılın memleketin öz evlatlarına da teşekkürlerini dile getirir (Amasya, 22 Nisan 1925, s. 1).

155. sayısında "Köhneperestlik Demek Halk Sirtından Geçinmek Demektir" köşe yazısıyla konuyu gündemine alıp Köhneperestlik kavramını isyanla bağlantılı olarak okuyucuya anlatmaya çalışır. Gazete, son zamanlarda doğu vilayeti denilen vatanın bir kısmında köhneperestanın kokmuş ve küflenmiş fikirlerini saf halkın kalp ve beyinlerine

⁹ Ulusal kurtuluş mücadelesi esnasında Anadolu'nun farklı bölgelerinde gerek Heyet-i Temsiliye döneminde gerekse Büyük Millet Meclisi döneminde Şeyh Eşref Ayaklanması (1919), Bozkır Ayaklanması (1919), Anzavur Ayaklanması (1919-1920), Düzce Ayaklanması (1920), Yozgat Ayaklanması (1920), Zile Ayaklanması (1920), Konya Ayaklanması (1920), Milli Aşireti Ayaklanması (1920), Koçgiri Ayaklanması (1921) gibi birçok isyan çıkmıştır (Aybars, 1975, s. 32, 34).

yerleştirmek isteyen bir grubun kendi huzur ve saadetlerini hatta şeref ve hayatlarını bile hiçe sayıp feda edecek kadar delalet ve gaflet göstermelerinin sebebi olarak onların dik başlılığı ve inatlarını gösterir. Bunların bu işi neden çıkardıklarını, neden birkaç vilayetin saf ve masum halkını, çoğunluğunu çocuklar ve kadınların teşkil ettiği insan kitlesini ölüme, açlığa, sefalete sürüklediklerini sorarak isyanın sebebini anlatmaya çalışır.

Gazeteye göre isyan hareketi ne Allah rızasını kazanmak için ne de hayatın bir ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştı. İsyân, binlerce mazlumu bir takım haydudun ayakları altında çiğnettiğini, onları hükümetin himayesinden uzaklaştırdığını, isyanı çıkaran kişilerin kendi keyif ve heveslerine bağlı kişiler istediğini ve dinin mukaddesatını muhafaza etmek için olmadığını söyler. Çünkü dini, dinin mukaddesatını onların ellerinden, kafalarından hiç kimse çekip almamıştı, almak niyetinde değildi, zaten alınamazdı. İsyancılar bu propagandayı yapmayı düşündükleri zaman öyle bir neden onları düşükleri kötü yola sürükliyordu ki o da sadece "köhneperestlik" ti.

Gazete daha sonra "*Köhneperestliğin sahibi nezdinde öyle kıymeti vardır ki onlara bu hususa karşılık dünyanın hazinelerini verseniz mümkün değil ondan vazgeçilmez. Çünkü saf ve sadedil bir bölge içinde köhneperestlik öyle bitmez tükenmez bir hazinedir ki Amerika'nın meşhur milyarderleri mümkün olsa ona dönmek için can atarlar. Köhneperestlerin ömürleri boyunca ayaklarına serilen ve dökülen servetin kaynağı öyle bol ve verimli bir kaynaktır ki faizsiz nemalandırıldığı halde adeta faizliymiş gibi hayret verici bir derecede her sene çoğalır, çoğalır... ve hiç eksilmez. Onu eksiltmek, ele geçirmek ve bol kullananları ikaz ve bilgi vermek isteyenler ise köhneperestlerin en müthiş, en büyük düşmanlarıdır. Aksi tabir ile halkı bilgilendirmek ve aydınlatmak isteyen gerek hükümet olsun gerek birey olsun affetmez düşmanı köhneperestliktir.*" şeklinde ifade ederek köhneperestliği açıklamaya çalışır.

Amasya gazetesi, daha sonra Şeyh Said isyanının başladığı tarihten birkaç ay öncesine dönerek ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfere değinir. Cumhuriyet hükümetinin, bütün yurdun mutluluk ve kurtuluşunu sağlamak amacıyla zaman alacak kanunları birer birer çıkardığını ve uyguladığını, en esaslı ve en faydalı yükselme yolu olarak gördüğü eğitimi bir düzen altına almaya çalıştığını yazar. Cumhuriyet hükümetinin tüm Türklere uygarlaşma yolunda ilerlemelerini sağlayacak kanunları anlattığını, bu kanunlara muhalefet eden zümrelere karşı aldığı önlemlerle kararlılığını gösterdiğini belirtir. Türkiye'de birlik, yardımlaşma, eşitlik gibi sözcüklerin anlamlarının halk nezdinde değer görmeye başlamasıyla beraber, altı asırlık saltanat idaresinin zihniyetinden kurtulamayan ve bu zihniyetten beslenen bazı kişilerin doğu vilayetlerinde köhneperestlik düşüncesiyle harekete edip "*Din elden gidiyor, mukaddesat küçük düşürülüyor.*" gibi uydurma sözleri yavaş yavaş atrafa yaymaya başladığını yazar.

Bunula beraber özellikle din adamı olarak görülen bazı kişilerin halkı nasıl sömürdüklerini, cahil halk kitlelerinin bu kişilere nasıl inandıklarını anlatır. Yabancı güçlerin kontrolünde olan ve kendilerine hacı, hoca, derviş, şeyh adını veren kişilerin "*din elden gidiyor, mukaddesat küçük düşürülüyor.*" gibi uydurma sözlerle hükümetin yapmak istediği modernleşmeye karşı halkı ayaklandırmaya çalıştıklarını belirtir. Cahil halk kitlesinin ise eskiden beri bu insanlara kutsallık atfetmesinden dolayı bunların söylediği her sözü emir telakki ederek harekete geçtiklerini yazar. Bu köhneperestanın unuttukları bir şey olduğunu ifade eden gazete bunun da cumhuriyet hükümetinin Asa-yı Musa'sı¹⁰ olduğunu belirtir.

¹⁰ Kuran-ı Kerim'de Musa peygamber ile Mısır Firavunu arasında geçen bir olaydır. Bilgi için bkz: Araf Suresi, 103-122. Ayetler.

Devamında “Tarih tekerrürden ibarettir.” diyerek Musa peygamber kıssasını olayla ilişkilendirerek anlatır. Musa peygamberin, Mısır’da Allah’ın teklifini ve yeni düşüncelerini, sihirbazlara ve firavuna nasıl asası ile tasdik ettirdi ise cumhuriyet hükümeti de ilerleme ve yücelme ile alakalı düşüncelerini ordusu yardımıyla gerici düşüncelere sahip olan bu kişilere kabul ettirdiğini ve bugün köhneperastanın anlamış olduklarına kanaat getirdiğini söyler. Bu asırda “*Sen çalış, ben yiyeyim*” düşüncesinin yer bulamayacağını, bundan kaç bin sene evvel Mısır’da aynı düşüncüyü ve medenileşmeyi kabul ettirmeye çalışan Musa peygamberin bugün hayatta olsaydı, din kisvesi altında halkın sırtından geçinen bu kimseleri lanetleyeceğini, masum insanları bu din sömürücülerinden kurtarmak isteyen hükümeti ise yücelteceğini ve ona saygı göstereceğini ifade eder (Amasya, 13 Mayıs 1925, s. 1).

159. sayısında “Din, İrticaya Alet Olamaz” başlığıyla çıkar. Bu değerlendirme aynı zamanda isyanla ilgili son değerlendirmedir. Gazete, pek yüksek ve ilahi amaçlar üzerine kurulan din, ne zaman kötü düşüncelere alet edilmek istenilmişse, onu çok isteyenler çeşitli şekillerde isteklerine ulaşamayıp hüsrana uğradıklarını belirterek bunun örneklerinin çok olduğunu ifade eder. Dinlerin kudsiyetinin insanlar tarafından kabul edildiğini, dinin şerefini ve inceliklerini ihlal edenlerin tepkiyle karşılaştığını, dini kendi amaçları için kullanmaya çalışanların protestolarla karşılaştıklarını belirtir. Dini uygulama ve işlerde insanların özgürlüğü sağlanmış ve kişilerin yaptıkları davranışlardan sorumlu tutuldukları biliniyor iken bazılarının dini kullanmalarına Müslümanların rıza göstermesinin mümkün olamayacağını ifade eder.

Gazete konuyla alakalı olarak Fransız düşünür Volter (Voltaire)’in bir sözünü örnek verir: “*Ne vakit ki bir din papazların keyif ve arzuları için açıklanır ve yorumlanır. O dinden insanlık için fayda beklemek abesle iştigal etmektir.*” Volter bu cümleyi yüzyıl kadar evvel Fransa’da, din ile dünya işleri ayrılmamış olduğu zamanda Katolikliği eleştirmek amacıyla söylemişti. O vakit için büyük bir medeni cesaret kabul edilecek olan sözün bugün o memlekette bu kadar kıymet ve değeri olduğu bilinmez. Bilinmesi gereken bir şey vardır ki o da İslam dininin ne asırlarca evvel ve ne de şu anda hiçbir şekilde bir kimsenin tekelinde olmamasıdır.

İslam dininin bizatihi hür ve müdahaleden korunmuş yüce bir kurum olduğunu, kimsenin onun sahibi ve bekçisi olmadığı gibi sahip ve bekçiye ihtiyaç hissetmediğini, İslam dininin böyle devam edip gideceğini, onun muhafaza ve idamesi kaygısıyla hiç kimsenin endişe etmemesini belirterek İslam dininin kendi kendini sonu gelmeyecek bir vakte kadar idame ve muhafaza gücüne sahip olduğunu söyler. Bütün zümrelerin, bütün şahısların yalnız kendi kalplerinin, kendi hareketlerinin muhafaza ve bekçileri olduğunu belirten gazete çünkü hareketlerinin cezasını daha sonra kendileri çekeceklerini söyleyip bu kadar seçkin ve bu derece özgür ve nezih bir amacı kurmaya tesis buyurulan bir dinde bir grubun dini koruma bahanesiyle dini kendi tekeline almaya çalışmasını eleştirir.

İslam dininin özgürlüğü ön plana çıkaran bir anlayışa sahip olduğunu belirten gazete “*Sen Müslümansın. Amenna ve soddakna. Hiçbir itirazımız, hiçbir müdahalemiz yok. Aynen ve tamamen kabul ediyoruz. Ben Müslümanım. Tıpkı sen de benim gibi düşünmeye mecbursun. Benim hal ve hareketim durumum ve davranışlarım hakkında söz söyleme hakkı sen nasıl bana vermemişsen vermiyorsan ben de sana vermedim ve vermiyorum. Var olan çeşitli dinlere nisbetle hürriyet unsurlarının en koyularıyla donanmış bulunan İslam dini böylece üyeleri arasında bir eşitlik vazifesini gördükten sonra dışarıdan veyahut ona mensubiyet iddia edenler arasında saygı gösterilen hükümleri alt üst edecek, muğlak ve ihlal eyleyecek şahsiyetlerin üremesine, türemesine meydan ve imkân bırakır mı? Tabiki bırakmaz.*” diyerek İslam dinindeki özgürlük anlayışına değinir.

Daha önceleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ortaya çıkmasından sonra içinden eli delalet bayraklı bir Derviş Vahdeti'nin ortaya çıktığı gibi günümüzde de Şeyh Said gibi birinin ortaya çıktığını söyleyen gazete, vatan evlatlarının canını bu isyanı bastırmak için ortaya koyduğunu, olay sonucunda milletin hazinesinin zarar gördüğünü, milletin huzur ve refahının kaçtığını anlatır. Bu ve benzeri olayların ileride de ortaya çıkabileceğini ifade eden gazete tüm bu olayları çıkaranların kötülüklerine dini ve dinin kutsallarını alet ettiklerini yazar. Gazete bu kişilere tavsiyede bulunarak onların istediği sistemin modasının Türkiye'de artık geride kaldığını, o düşüncelerin Türkiye topraklarında artık gelişmesinin imkân olmadığını belirtir. Bugünkü cumhuriyet vatandaşları, dini zorla ve istemeyerek kabul etmiş ecdadın yavruları olmadığını ifade eden gazete, bilakis bugünkü vatandaşların inançlarına gönülden bağlı olduklarını, dinin zorunlu muhafızlığı gibi bir görevi yüklemeyi hatırlarına bile getirmedikleri gibi o görevi bir kimsenin deruhte etmesine de rıza göstermeyeceklerini anlatır. Vatandaşların, İslam dininin böyle kaygı ve endişelerden kurtulmuş olduğuna inançlarının tam olduğunu söyler (Amasya, 10 Haziran 1925, s. 1).

Amasya Gazetesi'nin isyan ile ilgili yaptığı son değerlendirme yukarıda da yazıldığı gibi 10 Haziran 1925 tarihli 159. sayıdır. 1 Temmuz 1925 tarihli 162. sayısında Şark İstiklal Mahkemesi'nin kararlarını okuyucuya bildirir. Bu tarihten sonra 1925 yılı itibarıyla isyanla ilgili herhangi bir değerlendirme veya habere rastlanılmamıştır.

Anadolu¹¹

6 Aralık 1911'de yayın hayatına başlamıştır. Mesul müdürü Ahmet Eyyüb Bey, başyazarlar Galip Bahtiyar ve Akil Koyuncu'dur. Milliyetçi söylemlerde bulunması nedeniyle 12 Mayıs 1919 tarihinde kapatıldı. İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra Eylül 1922'de yeniden yayın hayatına başladı. Ekonomik sıkıntılardan dolayı 1954 yılında kapanmıştır (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/anadolu-gazetesi/> Erişim Tarihi: 17.4.2024).

İsyan bölgesinde gelişen olayları takip edip değerlendirmelerde bulunan gazetelerden biridir. Şeyh Said isyanının İngiltere ile olan bağlantısı, isyan karşısında hükümetin tepkisi, isyanın amacı, Şeyh Said ve arkadaşlarının idamı konularında değerlendirmelerde bulunmuştur. Anadolu gazetesinin olaya ilk değinen yerel gazete olduğu da söylenebilir. Çünkü 13 Şubat'ta başlayan isyanı 16 Şubat'ta gündemine almış ve 23 Şubat'ta isyan ile ilgili ilk değerlendirmesini yapmıştır. Bu durum o dönemin şartları göz önüne alındığında yerel bir gazete açısından önemli bir başarı olarak göze çarpar. 23 Şubat 1925 tarihli sayısında "Genç İsyanı" başlığıyla olaya değinir. Köşe yazısı Raif Neyze tarafından yazılmıştır. Şeyh Said'in başına topladığı birkaç çapulcu ile isyana kalkıştığını, bunların amaçlarının ülkenin sıhhatini bozmak olduğunu, bunun içinde dini kullandıklarını ifade eder. Dinin bu gibi insanların elinde zehirli bir alet gibi kullanılabileceğini çünkü bunun benzeri durumları daha önceleri gördüklerini yazar. Musul sorununun gündemde olduğu bir zamanda bu isyanın çıkışını anlamlı bulur. Şeyh Said'in ve adamlarının İngilizlerden para alarak böyle bir isyana kalkıştıklarını söyleyip, olayların bunu gösterdiğini belirtir. Şeyh Said'i ikinci bir Şerif Hüseyin yapmak isteyen İngiltere'nin aldandığını söyleyen Neyze ne Türkiye'nin eski Türkiye olduğunu ne de şartların ve ortamın eskisi gibi olduğunu yazar. Türkiye düşmanı olanların Şeyh Said gibi cahilleri kullandığını ifade edip, bunu yaparken de dini buna alet ettiklerini ifade eder. Fakat bu gibi olaylara karşı Genç Türkiye'nin muallimlerinin bunun karşısında dimdik

¹¹ 1925 yılına ait 278 nüshası mevcuttur. Nüshaların tümü "Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi " (APİKAM) sitesinden elde edilmiştir.

durduğunu, bunların cehaleti ortadan kaldırıncaya kadar mücadele edeceklerini yazar (Anadolu, 23 Şubat 1925, s. 1).

10 Mart 1925 tarihinde "Musul ve İrtica Hareketi" başlığıyla konuya değinilir. Köşe yazısı Emin Doğrul tarafından yazılmıştır. Doğu bölgesinde meydana gelen irtica olayını doğrudan doğruya İngiltere'ye bağlamamakla beraber, İngiltere'nin buna sevindiğini çünkü bu durumun İngiltere'nin işine geldiğini yazar. Olayda İngiltere'nin parmağının olmadığını söylemenin safça bir düşünce olacağını belirtir. Lozan'da önemli başarı elde eden İsmet Paşa'nın, cahil ve mutaassıp bir kitlenin meydana getirdiği irtica hareketi neticesinde işbaşına geldiğini belirten Doğrul, İsmet Paşa'nın önemli bir vazife ile baş başa olduğunu yazar. İnkılabın önemini anlamayan ve büyük mücadeleler neticesinde yapılan bu inkılapları lüzumsuz olarak gören bu kişilere karşı İsmet Paşa hükümetinin aldığı tedbirlerin önemli olduğunu ve ayrıca inkılapları müdafaa etme konusunda ne kadar azimkar olduğunu gösterdiğini belirtir (Anadolu, 10 Mart 1925, s. 1)

17 Haziran 1925 tarihinde "Kürdistan Hülyası" başlığıyla olay değerlendirilir. Yazı Haydar Rüştü tarafından yazılmıştır. Rüştü, Şeyh Said'in mahkemede verdiği ifadelerden hareketle isyanın Kürt isyanı mı yoksa irticai bir isyan mı olduğu konusunda değerlendirme yapar. Şeyh Said'in "Diyarbakır'ı alabilseydim orada kısas yapacaktım. Hırsızın elini, müfterinin dilini kesecektim. Hükümete müracaat ederek milletin bu tarzda bir idareye tabi tutulmasını talep edecektim" ifadesinin aslında isyanın irticai bir hareket olduğunu, Kürdistan kurmak amacıyla ortaya çıkmadığını belirtir. Bölgenin cehalet içerisinde olması, insanların ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamaması gibi sebeplerden dolayı insanların şeyh diye geçinen bu cahil kişilerin elinde oyuncak olduğunu ifade eder. Bu sebepten isyanı siyasi bir hareket olarak görmekten ziyade cahil ve taassub sahibi kimselerin cumhuriyet hükümetine karşı giriştikleri bir irticai hareket olarak görmenin daha doğru olacağını ifade eder (Anadolu, 17 Haziran 1925, s. 1).

Anadolu gazetesi daha sonraki sayılarında da isyan hakkında değerlendirmesini sürdürür. 30 Haziran'da "Katmerli Cinayet" başlığıyla olayı değerlendirir. Köşe yazısı Haydar Rüştü tarafından yazılmıştır. Haydar Rüştü'ye göre, hain yüzelliliklerden¹² ikisi olan Sabri Hoca ile Mehmet Ali'nin Cemiyet-i Akvam meclisine bir muhtıra bıraktıklarını, firari Vahdeddin'in tertibatı olduğuna şüphe götürmeyen bu muhtırada, cumhuriyet hükümetinin doğuda patlak veren isyanı yıldırım hızıyla cezalandırmasından bahsedildiğine değinir. Rüştü'ye göre, bu kişiler doğuda yapılan temizlik harekâtını bir zulüm ve haksızlık şeklinde tasvir ederek, Cemiyet-i Akvam meclisinin Kürtlere arka çıkmasını ve yardım eylemesini talep ederler. "Hıyanetin katmerlisini teşkil eden bu müracat ve talep karşısında irkilmemek ve bu harekete cesaret edenleri tekrar lanetle yad etmemek mümkün olamıyor." diyerek bu girişime tepki gösterir.

Haydar Rüştü, bu kişilerin doğuda meydana gelen isyan ve irtica harekâtını bizzat tertip ve hazırlayan insanlarla beraber olduklarını, para ile doğru yoldan sapan kara cahil sekiz on elebaşı ve şeyhi elde ettiklerini belirtir. Yazara göre isyanın amaçlarından biri de halifeliği yeniden getirme düşüncesidir. Sabri Hoca ve Mehmet Ali gibi kişilerin isyanın ortaya çıkmasıyla beraber bunun başarılı olması için sabırla beklediklerini, Türkün seller gibi akan kanı pahasına elde edilen inkılabın mahvolmasını, umutsuz cahillerin ellerinde kara bayraklar bulunduğu halde gelip nur ve irfanı imha etmesini daha sonra da firari Vahdeddin'in bu memlekete dönmesini ve kendilerinin de tekrar iş başına geçmeyi isteyen kişiler olduğunu yazar. Cumhuriyet ordusu bunların beklentilerini boşa çıkarınca

¹² Kurtuluş savaşının devam ettiği esnada ulusal mücadeleye karşı hareket ettiklerinden dolayı meclis kararıyla vatandaşlıktan çıkarılan devlet adamları, bürokrat, gazeteci gibi farklı meslek gruplarından oluşan 150 kişiye verilen isimdir. (Soysal, 1988, s. 23-26)

ve istiklal mahkemeleri vatanın her tarafında gizli gizli dolaşan asileri yakalayınca bunların gerçek niyetinin ortaya çıktığını belirtir.

Gazeteye göre, hainler millet aleyhinde yeni bir ihanet vesikası daha tertip ederek Cemiyet-i Akvam meclisine vermiş, doğuda ortaya çıkan isyanın Kürdlük kıyımı olduğunu, Kürdlerin istiklal istediklerini ve cumhuriyet hükümetinden kurtulmaya çalıştıklarını iddia etmişlerdir. Haydar Rüştî'ye göre Türkiye hududu içinde yaşayan gruplardan hiçbiri gayrilik hislerini ne gütmüş ve ne de ortaya koymuştur. Şark vilayetlerinde beliren hareket bağımsız Kürdistan meydana getirmek için değil cehalet ve anlayışsızlığı iş başına geçirmek için meydana gelmiştir. Bu gerçeği kendisinin değil bizzat isyanı tertip ve idare eden, isyanın kumandanlığını yapmış olan Şeyh Said, istiklal mahkemesindeki ifadesinde belki on defa kendisinin şeriat için kıyam eylediğini ve Kürdistan vücuda getirmek gibi bir amaç ve niyetini aklından bile geçirmediğini söylediğini ifade eder. Yüzelliliklerden olan bu kişilerin Cemiyet-i Akvam meclisine bırakılan böyle bir varakpareyi meclisin atacağına inandığını söyler. Haydar Rüştî, bu köşe yazısını hain olarak nitelendirdiği Sabrilerin, Mehmed Ali'lerin mektuplarına karşı bir savunma teşkil etsin diye yazmadığını, amacının vatan ve kovulmuşlarının ne kadar lanetli bir faaliyet içerisinde olduklarını bir kere daha halka anlatmaktan ibaret olduğunu belirtir (Anadolu, 30 Haziran 1925, s. 1).

Gazete aynı sayısında "Adaletin Tecellisi, Şeyh Said ile Kırk Arkadaşı Asıldılar" başlığıyla olayı son kez değerlendirir. Şeyh Said ve arkadaşlarının idam edilmesini, beklenmedik bir zamanda din ve şeriat maskesine bürünerek kıyam eden bu hainlerin uğradıkları akıbetin adaletin tecellisinden başka bir şey olmadığını söyler. Gazeteye göre, bu şakilerin ve şaklabanların yüzünden devlet ve millet milyonlarca lira masrafa girmiş ve yine bunların yaptıklarının neticesi olarak binlerce vatan evladının kanının aktığını belirtir. Asırlardan beri cahil bir kitleyi itaatleri altına alarak diledikleri gibi kullanan bu kişilerin, doğu vilayetlerinin ilerlemesine, oradaki insanların aydınlanmalarına engel olduklarını ifade eder. Adları şeyh fakat kendileri körkütük cahil olan bu insanların varlıkları o bölgede yaşayan halkın omuzları üzerinde ağır bir yük olduğunu, bu kişilerin ortadan kaldırılmasını doğu vilayetleri halkının geniş bir nefes almalarını mümkün kılacağını söyler. "Artık o kimseler bilecek ki itaat edilecek bir makam vardır o da kanun makamıdır. Artık ne derebeylerin gücü ne de şeyhlerin hükümleri onun üstünde değildir. Bunu idrak edecek o halkın zaman içinde refah ve ilerlemeye, nuru irfana kavuşacağı şüphesizdir." diyerek halk üzerindeki baskının kalkmasıyla bölgenin ilerleyeceğini düşünür (Anadolu, 30 Haziran 1925, s. 1).

Anadolu gazetesi isyanın başından itibaren olaya değinmiş ve olayları okuyucusuna bildirmiştir. Olayları yazarken aynı zamanda değerlendirmelerde de bulunduğu görülmektedir. Eldeki mevcut gazete nüshaları incelendiğinde isyanla ilgili son değerlendirmenin 30 Haziran 1925 tarihinde olduğu anlaşılmaktadır.

Çankırı¹³

1921 yılında "Kengırı" ismiyle yayın hayatına başlamıştır. "Vilayetin Resmî Gazetesi" olarak haftada bir gün Salı günleri çıkmıştır. Gazetenin sahibi konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. "Kengırı" isminin "Çankırı" olarak değiştiği 1924 yılından itibaren Çankırı ismiyle yayını sürdürmüştür. 1928 yılındaki harf inkılabından sonra yeni Türkçe harflerle yayın hayatına devam etmiştir (Üzen, 2012, s. 44).

¹³ 1925 yılına ait 51 sayısı mevcuttur. Dokuz sayısında isyana değinmiştir. Tüm nüshalarına <http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936> sitesi üzerinden ulaşılmıştır.

Çankırı gazetesi Şeyh Said isyanını olayın başlangıcından kısa bir süre sonra işlemeye başlar. Gazete 131. sayısında “Genç Hadisesi Dolayısıyla” başlığıyla olaya değinir. Hükümetin çabası ve orada yaşayan halkın yardımlarıyla isyan peyderpey bitirildikçe arkasında saklanan amacın ne olduğunun ortaya çıktığını söyler. Köşe yazısına göre memlekette yaşayan bazı mahlukatların vatana göz diken dış güçlerin yardımıyla ve diğer taraftan da eskiye bağımlı ve eski devrini canlandırmak isteyenlerin teşvikiyle memleketi parçalama sevdasına düştüklerini ve cahil halkı kandırmak için de dini kullandıklarını belirtir. Elde edilen asilerin ifadelerine bakılırsa şeyh ismi altında kötülük icra eden bu heriflerin Ermenilerle el ele vererek doğu vilayetinde Ermenistan ve Kürdistan kurmayı hayal ettikleri anlatılır. Memleketin ekmek ve nimetiyle yaşayan bu kişileri nankör insanlar olarak tanımlayan gazete, Türklerin istiklal ve özgürlükleri için döktükleri kan ile meydana getirdikleri inkılabı engel olmak isteyen böyle gerici ve hain hareketlere sebep olanlara cezalarını vermekte gecikmeyeceğini belirtir.

Gazete, bu verimli kutsal inkılabı devirmek için din perdesi altında girişilen alçaklık ve kötülüğün müsebbiblerinin hükümetin azmi ve namus erbabı kişilerin yardımıyla Türklerin hiddeti karşısında eriyeceğini, Türk cumhuriyetinin yanılmaz azim ve imanı karşısında dilsiz kalarak, yılanlar gibi ara sıra başkaldıran ve karşılaştıklarını zehirlemek isteyen bu kötü karakterli adamların bundan böyle bağılı oldukları yerin Türk cumhuriyeti idaresi ve Türk milleti olduğunu yazar. Memleketin zararına kötü işler yapan ve dış düşmanlarla birleşmek isteyen nankör adamlara hitaben deniliyor ki: *“Türkiye’de ne padişahlık ve ne de Bab-ı Ali’ zihniyetinde hükümet isteyecek bir ferd yoktur ve kalmamıştır. Türkiye bütün manasıyla müstakil, Türkler tamamen hür ve cumhuriyet perverdir. Hürriyetine ve cumhuriyetine kasd etmek isteyenleri amansız bir kuvvet ve şiddetle tepeliyecektir. Artık Türkleri rahat bırakınız der ve sözümüze nihayet veririz.”* diyerek isyana karşı tepkisini dile getirir (Çankırı, 3 Mart 1925, s. 1).

Çankırı gazetesi, isyan devam ettiği müddetçe isyan bölgesinden haberleri okuyucularına bildirmiştir. İsyana hakkında yazdığı son haber 23 Haziran 1925 tarihli 147. sayıdır. İsyanı değerlendiren tek köşe yazısı da yukarıda değinilen 3 Mart 1925 tarihli köşe yazısıdır.

Türksözü¹⁴

1 Ocak 1924 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin sahibi ve başyazarı Ferit Celal Bey, mesul müdürleri Fahri Bey, Ferit Celal Bey ve Baki Tonguç Bey’dir. Yazı işleri müdürlüklerini ise Macit Güçlü, Tefik Can ve Nevzat Bey sırayla yapmıştır. Cumartesi günleri hariç haftanın her günü basılmıştır. 42 yıl boyunca Adana ve civarında meydana gelen olayları halka duyuran gazete 1966 yılında kapanmıştır (Toprak, 2018, s. 6-9).

386. sayısında “Pek Mühim Bir Beyanat” başlığıyla olayı değerlendirir. Olayı değerlendirirken Şark İstiklal Mahkemesi üyesi Ahmet Süreyya Bey’in¹⁵ beyanatlarına yer verir. Ahmet Süreyya Bey’e göre isyan uzun süren bir planlama sonucunda

¹⁴ 1925 yılına ait yedi nüshası mevcuttur. Bunlardan 297, 386,393, 394 sayılı nüshaları <http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936> sitesinden; 282, 327, 421 sayılı nüshaları ise Milli Kütüphane’den elde edilmiştir.

¹⁵ Şark İstiklal Mahkemesi savcısı olan Ahmet Süreyya Örgüvren, 1888 yılında Sındırgı’da doğmuştur. Babasının adı Hilmi, annesinin adı Hasibe’dir. İstanbul Hukuk Mektebi’ni bitirmiştir. Razlıp, Taşoz, Edremit Savcılığı, Karahisarısahib Bidayet Mahkemesi Başkanı, Hayrabolu Hâkimi Münferit Yardımcısı, Dava vekili, Aydın Sulh Hâkimliği görevini yapmıştır. II. Dönem Karesi, IV. Dönem Aksaray, V., VII. ve VIII. Dönem Balıkesir, VI. Dönem Bitlis Milletvekili olmuştur. Şeyh Said’i yargılayan Şark İstiklal Mahkemesinin savcısıdır. 07.08.1969 yılında hayatını kaybetmiştir (Neziroğlu, 2015, s. 31).

gerçekleşmiştir. “Şark İstiklal Mahkemesinin işe başladığı günden beri isyana fiilen katılan kişilerin muhakemeleriyle meşgul olduğunu beyan eden Ahmet Süreyya Bey, şu ana kadar muhakeme edilen kişilerin bilfiil olaya katılan kişiler olduğunu ifade eder. Ahmet Süreyya Bey, isyanın senelerden beri ve muntazam bir plan dahilinde sarf edilen müterrid ve mütezeyyid mesaiyenin neticesi olduğunun tamamen anlaşılmuş olduğunu, heyetin yapmış olduğu tahkik neticesinde kimlikleri tespit edilen ve suçları belirlenen kişilerin genelinin divan-ı harbe verilmesini amaç edindiklerini belirtir. Bununla beraber isyanın sebeplerini de ortaya çıkarmak ve bu sorunu kesin bir biçimde halletmek göreviyle karşı karşıya olduklarını söyler.”

Ahmet Süreyya Bey daha sonra açıklamalarına devam ederek genel bir durum değerlendirmesi yapar. Ona göre, doğu bölgesinde birçok küçük hükümdarlık kuran derebeylik teşkilatı tamamen ortadan kalkmadıkça, sorunlu hükümdar avanelerinin başları ezilmedikçe ve memleketin öz sadık evlatları olan halkı, nefret edilen kişilerden kurtarıp halk hakimiyetine ve Türk cumhuriyetinin amacına uygun bir hakimiyet tesis etmedikçe şarktaki tehlikenin bertaraf edilemeyeceğini belirtir. Ona göre, cumhuriyetin sadık ve fedakâr evlatları bütün memleketi tehdit eden bu tehlikeyi mutlaka kökünden koparıp atacaktır (Türksözü, 19 Haziran 1925, s. 1). Türksözü’ne ait eldeki nüshaların kısıtlı olmasından dolayı az sayıdaki nüshaları incelenmiştir. İncelenen bu nüshalar çerçevesinde isyanla ilgili yalnız bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir.

Yeni Mefkure¹⁶

9 Ekim 1923 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Süleyman Sırrı Bey, başyazarı ise Tarık Bey’dir. Dönemin Elâzığ Valisi Hilmi Bey’in baskıları sonucunda kapanmak zorunda kalmıştır. Elâzığ Türk Ocağı’na bağlı bir grup gencin girişimleri sonucu 16 Mart 1925 tarihinde yeniden basılmaya başlamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra yayın hayatına son vermiştir (Haykır, 2017, s. 59).

Yeni Mefkure olayı “İsyân Bölgesinde Nureddin Paşa”¹⁷ başlığıyla verir. Hem Elâzığ bölgesindeki olayları hem de olayı bastıran Nureddin Paşa hakkında bir değerlendirme yapar. Gazeteye göre, asiler Elaziz’i ele geçirdikten sonra halkın mukavemeti karşısında geri çekilmek zorunda kalırlar. Geri çekilen asiler intikam hırsıyla Palu’dan tekrar büyük bir kuvvetle harekete geçerek vilayete kadar olan yol üzerinde ne kadar köy varsa hepsini yakıp yıkararak Elaziz’i tekrar ele geçirmeye çalışırlar. Halkın bu olay karşısında korkusu arttığı esnada 17. Fırka kumandanı Nureddin Paşa Elaziz’e gelir. Nureddin Paşa, bir yıl önce Elaziz’i kurtardığından dolayı halk tarafından tanınan ve kendisine itimat edilen bir kişi olarak anlatılır. Böyle kritik bir dönemde şehre gelmesi halk tarafından derin bir memnuniyetle karşılanır. Gazete daha sonra Nureddin Paşa hakkında şunları söyler: “O ne dehşetli günlerdi. Bütün heryer belirsiz yıldırım sesleri işitildiği esrarengiz ve korkutucu bulutların her tarafı çevirmek istediği bir anda Nureddin Paşa gökten bir güneş gibi doğmuş, vahşet ateşi durmuş, herkes birbirini görmeye başlamıştı. Gerçekten paşa güçlü bir asker, tam siyasi bir yeteneğe sahiptir.”

Nureddin Paşa, elde bulunan cüzzi kuvvetlerden en üst seviyede istifade etmeyi düşünür ayrıca halkın maneviyatını kullanarak kuvvetli bir birliktelik meydana getirir. Halkın içinde bulunduğu korku ve şaşkınlık kaybolur, halka ümit bahşeder. Şehirdeki menfaatperest kişiler bile hükümetin kanunlarına uyacaklarına dair söz verirler. Nureddin Paşa her tarafta milis kuvvetler oluşturur. Dersim halkının kendisine yardım

¹⁶ Yeni Mefkure’nin tek nüshası olan 13. sayısı Milli Kütüphane’den alınmıştır.

¹⁷ Tümgeneral (Mirliva) Hüseyin Nurettin Özsü. 1879 yılında İstanbul Kabataş’ta doğdu. 1898 yılında Harp okulunu bitirdi. Osmanlı-İtalya harbi, Balkan, Birinci Dünya harbi ve İstiklal Savaşına katıldı. 17 Nisan 1921’de 17. Tümen (Fırka) kumandanı oldu. 9 Haziran 1937’de hayatını kaybetti (Genelkurmay Başkanlığı, 1989, s. 87).

etmesini sağlar. Yaptığı bu çalışmalar neticesinde Elaziz halkının kahramanlık hislerini uyandırır ve herkes bulunduğu alanı müdafaaya hazırlanır. Nureddin Paşanın yaptığı bu çalışmalar ve halkın şehir ve köylerini savunacak kararlılıkta olduğunu gören asiler şehre saldırmaya cesaret edemezler. Gazeteye göre asilerin şehre saldıramamalarının sebebi halkın başında Nureddin Paşa gibi birinin bulunmasıdır. O olmasaydı asiler şehri ele geçirdikleri takdirde şehrin Türk mahallelerinde yoğun bir kan akıtacaklardı, ev barkları söndüreceklerdi, her taraf kan ve ateş içerisinde kalacak, isyan bölgesinin bir kısmında çok feci olaylar meydana gelecekti.

Gazete, böyle büyük olaylar sayesinde büyük kahramanların tanınmış olduğunu bu olay olmamış olsaydı Nureddin Paşa gibi büyük bir şahsiyetin tanınmamış olacağını belirtir. Birinci Dünya Harbinden sonra meydana gelen anlaşmalar neticesinde vatanın parçalanması gündeme gelmemiş olsaydı Mustafa Kemal gibi bir dâhinin içimizde bulunduğunu bilemeyeceğini iddia eder. Bu gibi kişilerin varlığı yalnızca sınırlı birkaç kişi tarafından bilinmiş olacak, Türkiye'nin en büyük ihtiyacı olan ıslahatlar sadece bir temenniden ibaret kalacağını ifade eder. *"Bugün Türklerin geleceğine emin bir biçimde bakmaya muvaffak olmaları belki bir asır kadar daha geç kalmış olacaktır."* diyerek böyle kişilerin toplum için ne kadar önemli olduğunu belirtir.

Şeyh Said isyanıyla Nureddin Paşanın ne kadar idareli ve ince bir diplomat olduğunun ortaya çıktığını belirten gazeteye göre, Nureddin Paşayla konuşulduğu zaman eğer dikkat edilmezse onun lakayd bir kişi olduğu sanılır. Halbuki bir Japon gibi küçük ve zayıf vücudunun üzerinde bulunan zekâsı çok büyük ve çok hassas olduğunu gazete belirtir. Gazete daha sonra Nureddin Paşa'nın kişiliği hakkında şunları söyler: *"Nureddin Paşa, bir kişiyle konuştuğu zaman karşısındakinin düşüncelerini açıkça söylediği sözlerde bulmaz. Muhatabının ne söylediğini anlamakla beraber söylemediğini de keşfeder. Görevinde çelik gibi sert olmasına rağmen ruhunda hemsine karşı çok yumuşak ve çok mülayim bir his taşır. Kendi evladına ne kadar şefkat gösteriyorsa çevresine de aynı derecede merhamet gösterir. Türklüğün bütün ulvicenablığı (yüce kişiliği) kendisinde görünür. Kibir ve azamet nedir bunu hayatta bir defa olsun bilmemiş ve öğrenmemiştir. Kin hususunda filozoftur. Kızdığı bir şey varsa o da memleketin yükselişine engel olmak isteyenlerdir. Her insanı aziz ve muhterem görür ve öyle de muamele eder. Özellikle Türk gençliğine karşı fevkalade alçakgönüllü ve muhabbeti vardır. Elaziz'de Türk ocağında toplanan gençlerin milli hislerini ortaya çıkarmış ve Türk kültürünün yayılması için elinden geleni yapmıştır. Emrinde bulunan subayların kendilerine değil ruhlarına hitap etmesini bilir, emri altında bulunanların kendisine fevkalade sevgi ve saygısı vardır. Konuşmasında büyük bir zevk ve samimiyet görünür. Ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında ve halkın beklentileri konusunda cumhuriyetin sadık bir taraftarı olan Nureddin Paşa'nın o kadar kesin ve güzel fikirleri var ki sosyal bilimciler ve medeniyet uzmanlarını hayrete bırakır. İşte böyle özelliklere sahip olmasından dolayı isyan bölgesinin önemli bir cephesi olan Elaziz ve civarına gönderilmiş, buradaki görevini güzel bir biçimde idare etmiş ve birçok masum insanın kanının akıtılmasına engel olmuştur. Ayrıca halkı yüzbinlerce liralık zarar ve ziyandan kurtarmış olduğundan daima kendisi hürmetle yad edilecektir."* diyerek Nureddin Paşa hakkında yorumlarda bulunur (Yeni Mefkure, 15 Haziran 1925, s. 1). Yeni Mefkure gazetesinin yalnızca bir nüshasına ulaşılabilmektedir. Bu sebepten gazetenin isyanla ilgili değerlendirmeleri bu nüsha ışığında yapılmıştır.

Bartın¹⁸

6 Eylül 1924 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. İlk 30 sayısı el yazması şeklinde çıkarılmış, daha sonraki sayıları ise matbu olarak basılmıştır. Sahibi ve mesul müdürü

¹⁸ 1925 yılına ait 14 nüsha bulunmaktadır. Nüshaların tümü <http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936> sitesinden alınmıştır.

İbrahim Cemal Bey'dir (<http://www.osmanlicagazeteler.org/Sayfa.Bartın> Erişim Tarihi: 18.4.2024).

Bartın gazetesi 26. sayısında "Kürdistan İsyanının Mahiyeti" başlığıyla olayı okuyucularına duyurur. Gazete olayı Anadolu Ajansından alır ve Kürdistan kıyamının mahiyeti şeklinde olayı anlatır. Gazeteye göre, Nakşibendi şeyhlerinden Piranlı Şeyh Said isminde biri Genç vilayetinde askerlerin elinden kaçan iki firariyi yakalamaya çalışan jandarma müfrezesine bir anda ateş açar ve telgraf hatlarını keserek hükümete karşı isyan başlattığını ilan eder. 13 Şubat günü olan bu olayın gecesinde asiler Genç sancağına, Jandarma dairesine ve Çapakçur hükümet konağına saldırırlar. Bunun üzerine cumhuriyet hükümeti, civarda bulunan müfrezeleri 3. Ordu müfettişi Kazım Paşanın emri altında isyan üzerine gönderir. Hükümet böyle ciddi bir isyan karşısında bölgede bulunan askeri kuvvetleri de isyan bölgesine sevk eder. Gazete İsyanın sebebi olarak şeriat, hilafet, padişahlık isteği ve Abdulhamidoğullarından¹⁹ birini tahta çıkarmak olduğunu söyler.

Gazeteye göre Şeyh Said, yayınladığı beyannamelerde hükümetin ulema, şeyh ve hanedana saldırdığını, eğer birleşmezlerse muhtemel olacakları anlatmış, kendisinin de bu saldırılara karşı cenabı hak tarafından görevlendirildiğini ifade ederek saf ve cahil halkı din perdesi altında ayaklandırmaya çalıştığını gazete okuyucusuna anlatır. Gazete, Türk milletinin başına birçok felaket geldiğini, cumhuriyet hükümetinin bu isyanla da mücadele edebileceğini, isyanın sebebini öğreneceğini ve bu isyanı şiddetli bir biçimde askeri tedbirle bastıracağını belirtir (Bartın, 28 Şubat 1925, s. 5).

28. sayısında da "İrticanın Kafası Yakında Ezilecek" başlığıyla olayı değerlendirmeye devam eder. Genç vilayetinde ortaya çıkan ve dar bir sınır içerisinde sıkıştırılan isyan, azimperver cumhuriyet hükümetinin şiddetli tedbirleri karşısında bastırılmak üzere olduğunu ifade ettikten sonra, bu gibi isyanlar dini kullanarak zavallı halkı ayaklandırma amacıyla ortaya çıkarılmış isyanlar olduğunu belirtir (Bartın, "14 Mart 1925, s. 1). Gazeteye göre, hacı, hoca, kirve gibi kırsal bölgelerde yaşayan bazı insanların ülkenin en zorlu zamanlarında bu gibi ayaklanmalar çıkardıklarını, inkılaplarını büyük bir azim ile gerçekleştiren ve istiklalini isbat etmiş olan Türk milletinin bu isyanı da bastıracağını belirtir. Bütün amacı medeniyet ve istiklal olan genç Türkiye'nin aldığı tedbirlerle çok yakın bir zamanda bu kara belanın üstesinden geleceğini, Şeyh Said ve avanesine bağlı olan kara kuvvetin kara yazısının genç Türkiye'nin parlak süngüsü altında ezileceğini ifade eder. Bundan da bütün milletin emin olmasını ister (Bartın, 14 Mart 1925, s. 2). Bartın Gazetesi'nin eldeki nüshaları kısıtlı olduğundan dolayı mevcut nüshalar ışığında isyanla ilgili son haberin 14 Mart 1925 tarihinde yapıldığı görülmektedir.

Hüfikir²⁰

1924 yılında yayın hayatına başlamıştır. Mesul müdürü Kılıçzade Hakkı Bey'dir. Haftada bir gün Pazartesi günleri çıkmıştır. 1931 yılında kapanmıştır (Bilgin ve Önal, 2018, s. 10). Hüfikir gazetesi 72. sayısında "Her Yerde Her Zaman Muzır Mahluklar"

¹⁹ 1925 yılında Rus arşivinde bulunan belgelerde Rus Komünist Partisinin Şeyh Said isyanı üzerine bazı değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Raporla İsyanın çıkış nedenlerine değinilir. Nedenler sıralanırken bunlardan biri olarak yurtdışında bulunan hanedan üyelerinden birinin tahta çıkması gösterilir. Raporla göre Sultan Abdulhamid'in yurtdışında olan oğlu Selim Efendinin isyancılar tarafından tahta çıkarılmasının düşünüldüğünden bahsedilir. Yurtdışında bulunan hanedan üyelerinin vaktiyle Musul, Suriye ve İran'a geçtikleri şimdi ise Türkiye sınırları içerisinde bulunan Kürt bölgesine geldikleri ve isyanın idaresini ele geçirdikleri anlatılır (Turan, 2010, s. 185).

²⁰ 1925 yılına ait iki nüshası bulunmaktadır. Bu iki nüsha <http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936> sitesinden alınmıştır.

başlığıyla olayı köşesine taşır. Olayı değerlendirirken Dahiliye Vekaletine hitaben yazılan bir köşe yazısıyla olayı anlatmaya çalışır. “Dahiliye Vekili Muhteremine” diye başlayan yazıda iki aya yakındır şark vilayetinde meydana çıkan isyanın bastırılmasında sona gelmenin verdiği memnuniyet ifade edildikten sonra askeri başarının arkasından idari ıslahatlarında yapılmasının gerekli olduğu belirtilir. Dahiliye Vekilinin bu olayla ilgili daha önce yaptığı açıklamada doğu vilayetlerindeki cezalandırma amaçlı askeri harekattan sonra buralarda ıslahata girileceğini söylemesi aslında hükümetin bölgede var olan tarihi bir soruna nasıl bir çözüm bulacağını da açıkça ifade etmiş olduğunu belirtir. Gazeteye göre eğer hükümet bu düşüncesini yerine getirirse doğru bir karar vermiş olacaktır.

Eskiden beridir zaman zaman kaynayan ve dış güçler tarafından da bazen kaynatılan bu bölgede yapılacak ıslahat hakkında gazetelerin suskun değil konuşması gerektiği ifade edilir. Gazete bundan sonra doğu bölgesi hakkında sosyolojik bir değerlendirme yapar. Doğu vilayetlerinde şeyh ve reis ünvanları altında geçmişten gelen bir uygulama olarak bu insanlarda yüksek bir keramet ve sarsılmaz bir kuvvete sahip olduklarına inanılarak kendilerine değer verildiği ve bu kişilerin bölgede hükümdar gibi yaşadıkları belirtilir. Gazete bu gibi kişileri Rusya'nın çöken çarlık devrinin Grandüklerine benzetir. Bu kişilerin aslında cahil olduklarını ve etrafının cahil insanlarla çevrili olduğunu ifade eder. Bir Grandük'ün himayesi altında olan bölgede yaşayan köylüler nasıl ki liderlerine karşı mutlak bir teslimiyet gösteriyorlarsa doğu vilayetlerindeki vatandaşların da bu kişilere karşı teveccühlerinin aynı olduğunu belirtir. Gazeteye göre bölgede yaşayan insanlar şeyh denilen kişileri tasavvufi düşüncenin etkisiyle çok büyük gördükleri için bir nevi onların tüm ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırlar hatta onlar için hayatlarını feda etmek için bu dünyaya geldiklerini düşündüklerini belirtir.

Gazete, bölgedeki şeyh veya reis denilen kişileri anlatırken onları benzettiği bir diğer grupta eski dönemlerdeki koyu Katolik din adamlarıdır. Katolik din adamları vaaz ederken menfaatlerinin devamı için halka, “*Sen düşünme, muhakeme etme, nefsini ruhanilerin ve derebeylerin eline bırak, onlar senin için düşünür, senin için muhakeme eder.*” gibi ifadeler kullandıklarını söyleyip günümüz doğu halklarının da bir nevi böyle kişilerin kontrolünde olduklarını ifade etmeye çalışır. Derebeyliği andıran bu şeyh ve reis sultanının Teşkilat-ı Esasiye kanunu sayesinde cumhuriyet hükümeti tarafından bertaraf edileceği zamanın geldiği belirtilir. Bunun siyasi, idari ve toplumsal bir zorunluluk olduğunu yazar.

Ülkenin batı tarafında da fırsat buldukları takdirde derebeyliğe hevesli insanların olduğunu ifade eden gazete bu gibi insanların genelde köylerde bulunduğunu, şeyh ve reislerden bir farklarının olmadığını yazar. Ağa diye adlandırılan bu kişilerin, halkı kendi amaçları için kullandığını, hükümet ve hükümet memurları karşısında hayvanlar gibi süründüklerini fakat köylü üzerinde ise şahlanmış birer hayvana döndüklerini belirtir. Halk ile hükümet arasına giren bu sefillerin, buldukları her yerde içinde yaşadıkları topluma zarar verdiklerini yazar. Halkçı ve azimkar hükümetin şeyh, reis, ağa sultanını ve zihniyetini yok ederek milli tarihe şerefli bir sayfa açmasının herkes tarafından memnuniyetle karşılanacağını ifade ederek, şehirli olsun köylü olsun her kesimden insanın hükümete destek olması gerektiğini belirtir (Hürfikir, 15 Haziran 1925, s. 1). Gazete ile ilgili elde edilen nüshalar az sayıda olduğundan dolayı isyanla ilgili tek haber ve değerlendirme 15 Haziran 1925 tarihinde yapılmıştır. Bu tarihten sonra isyan ile ilgili herhangi bir değerlendirmeye rastlanamamıştır.

Sonuç

Şeyh Said isyanı yeni kurulan cumhuriyet için ciddi bir isyan hareketi olarak başladı. Alınan tedbirler sayesinde kısa sürede bastırıldı. İsyanın başlamasıyla beraber basın isyana değinmeye başladı. Ulusal basının konuyu işlemesine paralel olarak Anadolu basını da konuyu halka duyurmaya çalıştı. Anadolu'da yayın yapan birçok gazete isyanın neden çıktığı konusunda değerlendirmede bulundu. Amasya, Çankırı, Türksözü, Anadolu, Bartın, Hürfikir gibi gazeteler Şeyh Said isyanı hakkında değerlendirmelerde bulundular. Anadolu basını isyan ile ilgili haberleri ya ulusal basından ya da Anadolu Ajansından alarak okuyucuya duyurmuştur. Bununla birlikte olayla ilgili köşe yazılarında yaptıkları değerlendirmeler gazetenin düşüncesini yansıtmaları açısından önemlidir. Özellikle Amasya ve Anadolu gazeteleri olayın çıkışından itibaren hem bölgede gelişen olayları halka duyurdu hem de olayın gelişimi hakkında değerlendirmelerde bulundu. Diğer gazeteler ise yeri geldikçe haberlerde ve yorumlarda bulundular.

Amasya gazetesi, isyan ilk çıktığı andan itibaren bunu gündemine almıştır. 1925 yılı içerisinde yayınlanan 144,145,146,147,148,149,150,151,152,153,155,157,159,160,162,169, 184. sayılarında isyana değinmiş ve isyan bölgesinden haberler vermiştir. Bunun yanında isyan hakkında yedi adet değerlendirmeyi köşesine taşımıştır. İsyan ile ilgili verilen haberlerin ve köşe yazılarının büyük bir kısmı ilk sayfa haberlerini oluşturuyordu. Bu durum gazetenin olaya ne kadar önem verdiğinin de bir göstergesidir. Gazetenin isyan ile ilgili yazdığı son köşe yazısı isyanın bastırıldığı ve asilerin yargılanıp haklarında kararların verildiği Haziran ayına aittir. Bu tarihten sonra isyan hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. İsyanı dış güçlerin bir oyunu olarak değerlendirir. Musul meselesinin gündemde olduğu bir esnada bu isyanın çıkmasında emperyalistlerin parmağı olduğunu söyler. Emperyalistler bunu yaparken bölge halkının sosyo-kültürel yapısından faydalandıklarını belirtir. Bölgede halk üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan şeyhleri menfaat karşılığında kendi tarafına çektiğini söyler. Bu durumun yaşanmasında aynı zamanda bölgenin geri kalmışlığının da etkili olduğunu ifade eder. Nihayetinde isyanı irticai bir hareket olarak değerlendirir.

İzmir'de yayın yapan Anadolu gazetesi isyanın meydana geldiği 13 Şubat 1925 tarihinden üç gün sonra 16 Şubat'ta isyan hakkında ilk haberini yapmıştır. 23 Şubat'ta ise isyan ile ilgili ilk köşe yazısını yazmıştır. 16,17,19,23,24,25,26,27 Şubat, 1,2,4,9,10,11,16,17,20,25,29,30,31 Mart, 1,5,6,10,14,16,17,24 Nisan, 5,8,12,13,15,25,29 Mayıs ve 2,4,17,25,26,30 Haziran 1925 tarihli nüshalarında isyana yer vermiştir. Gazete, 30 Haziran 1925 tarihindeki son haberine kadar isyan ile ilgili yaklaşık 42 haber ve beş değerlendirme yapmıştır. Yaptığı bu haber ve değerlendirmelerin büyük çoğunluğu ilk sayfa haberleridir. Bu durum gazetenin olayı önemseydiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. İsyanın bastırıldığı Haziran ayından sonra ise olay ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaz. İsyanı değerlendirirken bunu Musul sorunuyla ilişkilendirir. İsyanın İngilizlerin rolü olduğunu iddia eder. Her ne kadar bunu açıkça belirtmese de isyanın İngilizlerin işine yaradığını söyler. İngilizlerin isyanı tertiplerken bölgenin sosyolojik yapısını da göz önünde bulundurdıklarını belirtir. Bölge halkının geri kalmışlığının bu isyanın çıkmasında önemli bir etken olduğunu ifade eder. Etnik kökenli bir Kürd isyanından ziyade dini bir isyan olduğu kanaatinde dir.

İsyan hakkında haber ve değerlendirmede bulunan bir diğer gazete ise Çankırı gazetesidir. Gazete, 131, 137,138,139,140,141,143,144,147. sayılarında okuyucuya isyan ile ilgili bilgi verir. İsyan ile ilgili ilk haberi 3 Mart 1925 tarihinde 131. sayısında, son haberi ise 23 Haziran 1925 tarihinde 147. sayısında vermiştir. İsyan ile ilgili tek değerlendirmesi ise 3 Mart 1925 tarihli köşe yazısıdır. Şeyh Said ve arkadaşlarının muhakemelerinin

neticelendiği Haziran ayından sonra gazetede isyan ile ilgili her hangi bir habere rastlanılmaz. Çankırı gazetesi isyanı dini kaynaklı bir Kürd isyanı olarak değerlendirir. İsyanın ortaya çıkmasında dış güçlerin de isyancılara destek sunduğunu belirtir.

Adana'da yayınlanmış olan Türksözü gazetesi ilk haberini 16 Şubat'ta yapar. İsyan ile ilgili son haberi ise aynı zamanda olay hakkında değerlendirmede bulunduğu 19 Haziran 1925 tarihli sayıdır. İsyanın çıkış sebebi olarak bölgenin sosyal yapısını ön plana çıkarır. Bölgede bulunan ağa, şeyh gibi kişilerin adeta bağımsız bir yapı gibi hareket etmelerinin isyanın çıkmasında etkili olduğunu belirtir. Elazığ'da yayın yapan Yeni Mefkure gazetesi de olay hakkında değerlendirme yapan gazetelerden biridir. Gazetenin yalnızca bir nüshasına ulaşılabildiğinden gazetenin isyan hakkındaki değerlendirmeleri sınırlı bir biçimde verilebilmiştir. İsyan hakkındaki değerlendirme 15 Haziran 1925 tarihli nüshada yapılmıştır. Elâzığ, Diyarbakır, Bingöl vilayetleri isyanın çıktığı ve yayıldığı bölgeler olması açısından bu bölgedeki gazetelerin olayla ilgili verdiği bilgiler önem arz etmektedir. Fakat yaptığımız araştırmada Yeni Mefkure gazetesinin bir nüshası dışında bu vilayetlerdeki 1925 yılına ait gazetelere ulaşamamıştır.

İsyan hakkında okuyucularını bilgilendiren gazetelerden biri de Bartın gazetesidir. İsyan hakkında 28 Şubat 1925 ve 14 Mart 1925 tarihlerinde konuyu ele almış ve iki sayı da da isyan hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bartın gazetesi isyanı irticai bir hareket olarak değerlendirmiştir. İsyanı değerlendiren bir diğer gazete de Adana'da yayın yapmış olan Türksözü gazetesidir. İlk haberini 16 Şubat'ta yapan gazete, 19 Haziran 1925 tarihli nüshasında da isyan hakkında bir köşe yazısı yazmıştır. Türksözü gazetesi bölgede isyanın çıkmasında yabancıların etkisinin olduğunu belirterek, bölgenin düzelebilmesi ve bu sorunun ortadan kalkması için bölgede önemli bir güç olan şeyhlerin gücünün kırılması gerektiği üzerinde durur. Bunun için de bölgede ıslahatların yapılması gerektiğine inanır.

Şeyh Said isyanı ülkenin bağımsızlığını kazandığı ve gelişmeye başladığı bir dönemde ortaya çıktı. Musul meselesinin görüşüldüğü bir dönemde ortaya çıkması olayda İngiliz parmağı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. İsyanın etnik milliyetçi bir Kürd isyanı olduğunu iddia eden değerlendirmeler olmakla beraber cumhuriyet hükümetinin yapmış olduğu yenileşme hareketlerine karşı yapılan bir isyan olduğu değerlendirmesi daha ağır basmaktadır. Bununla beraber bölgenin sosyolojik yapısının da isyanın ortaya çıkması ve yayılmasında önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bölgede şeyh olarak adlandırılan ve halk tarafından büyük saygı duyulan kişilerin halkı istedikleri gibi yönlendirmesi bu gibi durumlarda olayların hızlı büyümesine sebep olduğu söylenebilir. Anadolu basınına göre böyle bir sorunun ortadan kalkmasının en önemli yolu bölgede devletin kurallarının hâkim olmasıdır. Şeyh Said isyanı ile ilgili Anadolu basınına bakıldığında genel kanı olarak isyanın gerici- irticai bir isyan hareketi olarak değerlendirildiğidir.

Kaynakça

- Altunsoy, N. (2014). *Amasya Vilayeti Gazetesi (1922-1928)*. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi.
- Aras, İ. (1992). *Adım Şeyh Said*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Aybars, E. (1975). *İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Baş, M. (2018). Lozan Anlaşması ve Fener Patrikhanesi. *International Journal of Social Science*, 65, 281-292.

- Bilgin, T. & Önal, M. (2018). İzmit Hürfikir Gazetesinde Cumhuriyet Devri İnkılapları (1925-1931). *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V*, 2019, Kocaeli Belediyesi, Kocaeli: Kocaeli Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1053-1066.
- Değerli, E. S. (2010). Amerika Basınında Doğu İsyancıları 1925-1938. *Akademik Bakış*, 3(6), 97-121.
- Fırat, M. Ş. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1989). *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri* (haz. Hülya Toker-vd.). C. 1. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Haykır, Y. (2017). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Elazığ'da Yayınlanan Bir Gazete: Yeni Mefkure. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XXXII, 55-85.
- Turan, I. (2010). Komintern Belgelerinde Şeyh Said İsyanı ve Ankara'daki Kabine Değişikliği. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11, 183-191.
- Karakaş, N. & Selçuk, F. (2021). Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7 (4), 880-908.
- Kutsal Kitap. Araf Suresi. 103-122.
- Mumcu, U. (1993). *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Neziroğlu, İ. (2015). *İstiklal Mahkemeleri, Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları*. C.1. Ankara: TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Basımevi.
- Örgeevren, A. S. (2002). *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Sakal, F. (2022). Türkiye'de Rejimin Basını ve Basın Rejimine Yönelik Hatırat Notları. *Türk Basın Tarihini Yeniden Düşünmek Sempozyumu*, 01-02 Haziran 2022, Ankara: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 153-176.
- Selek, H. (1987). *İsmet İnönü Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Soysal, İ. (1988). *Yüzellilikler*. İstanbul: Gür Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2005). Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 859-916.
- Toker, M. (1998). *Şeyh Said ve İsyanı*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Toprak, B. (2018). *Harf Devrimine Kadar Adana Türk Sözü Gazetesi (1927-1928)*. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- Üzen, İ. (2014). Çankırı'da Yayınlanan Gazetelere Göre Menemen Olayı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(83), 39-64.

Gazeteler

- (23.2.1925). Genç İsyanı. *Anadolu*, 1.
- (28.2.1925). Kürdistan İsyanının Mahiyeti. *Bartın*, 5.
- (3.3.1925). Genç Hadisesi Dolayısıyla. *Çankırı*, 1.
- (4.3.1925). Piran Hadise-i İsyaniyesi. *Amasya*, 1, 4.
- (10.3.1925). Musul ve İrtica Hareketi. *Anadolu*, 1.

- (11.3.1925). Sükun Devri. *Amasya*,1,4.
- (14.3.1925). İrticanın Kafası Yakında Ezilecek. *Bartın*,2.
- (18.3.1925). Tenkilde Bile Adalet. *Amasya*,1,2.
- (22.4.1925). İsyanın ve İsyancıların Akıbeti. *Amasya*,1.
- (13.5.1925). Köhnepereslik Demek Halk Sırtından Geçinmek Demektir. *Amasya*, 1.
- (10.6.1925). Din İrticaya Alet Olamaz. *Amasya*,1.
- (15.6.1925). İsyın Bölgesinde Nurettin Paşa. *Yeni Mefkure*,1.
- (15.6.1925). Her Yerde Her Zaman Muzır Mahluklar. *Hür Fikir*,1.
- (17.6.1925). Kürdistan Hülyası. *Anadolu*, 1.
- (19.6.1925). Pek Mühim Bir Beyanat. *Türk Sözü*,1.
- Rüşti, H. (30.6.1925). Katmerli Cinayet, Adaletin Tecellisi. *Anadolu*,1.

İnternet Kaynakları

<http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936>. [Erişim Tarihi: 10 Şubat 2024].

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. (2020). Anadolu Gazetesi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/anadolu-gazetesi/>, [Erişim Tarihi: 17.4.2024].

Bartın.

<http://www.osmanlicagazeteler.org/Sayfa.php?il=Bart%C4%B1n&GazeteID=Bar%20t%C4%B1n>, [Erişim Tarihi: 18.4.2024].

Ek 1. Amasya Gazetesi (<http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936>) [Erişim Tarihi: 10 Şubat 2024]

آبَره شَرِاطِطِی

سنه الحکمی (۱۵۰) غریشدر

نسخه سی (۳) غریش

اعلان اجرت : نمره خصوصه کاپدر

امسیه

محل مراجعت

کافه خصوصیات ایچون مطبعه

مدیریتنه مراجعت اولنور

ادارماته : سبل آغزنده ولایت مطبعه سی

صافی : ۱۴۵

ولایتک هفته لاق رسمی غزیه سیدر

اوجتی بیل

ارپاندن بعضی اراسته ففاق باشلاش
و بعض جمعیتلی داغلمشدر . ۳ - کئی
استقامته نوجه ایتک ایستین عاصی شیعخلر
طرفدن کئی اشرف و آقرا آندن بعضی رینه
کوندریان مکتوبله مرسل الهلی طرفندن
سلاحه مقابله ایله جوجولما بیلدر ایشدر
آقره ۲۸ - مجلسده حوالی شرقیه
مهاجرلرینک اطامه سی و مسکنلرینک تعمیر
وانشاسی ایچون ۳۹ یازان ۳۹ نارخلی قانونه
وریلان بر میدون لبرادن هنوز صرف ایلمدن
مفدارلرینک ۳۴۹ - سنه سنه صرفی حقدنه کی:
تکلیف قانونی قبول ایلمشدر .

آقره ۲۸ - دیارلر ، بیوان ، بشری
درک ، واطو ، جزده ، چشکرک ، باصور
عشرت دیلری و اشرفی عاصی قرقنه
تلمین و قبیح ایتملرینی و حکومت جمهوریه
به صداقت و صریح بوطنلری عرض ایله عاصیلره
قارشو بوتون هو جودینلره حرکت ، میرا و
اماده بولون قرقینی بیلدر مشدر .

استانبول ۲۸ - مطلوبات حادثات
عصاییه حقدنه حرارتلی باش مقاله لری یورلر
وقت ، العزیزده حرکت عاصییه قارشو
کوتریان مقاومت و عقابله نیندونه قارشو
لاملق قابل اولدینی و بونک سون خلقه نمونه
امثال اولسی لازمکن بر حرکت اولدینفر

پیران حادثه عصیانیه سی

کرکولوندره نوفرانی اناسته و کرکولوندره
نهاد ایدن متعدد صلح قوتلر مارنده نه وقت
تورکجه لایفک بر حزقی اولان موصل ولایت
موضوع بحث اولورسه اوزمان بو پتول مهنک
اوزرینه اوطورازق کئی چاقق ایلنده بولان دو
نظری بویوک بر تلاش آبرهان اولدیده هیچ
بولدن بر تورکجه ، عربلی ، کوردک اشتقاق
اوزنه ایلهرق جهان بدیت آوتولور ایدی .
ایشته تا اوزمانک آکیدی تخم فسادک و تدریجا
صایدی صاری سازق لبرامقر ولایت بر اقدینی
مطولیت دماقیه تک ابران مجسه نامسی نایب عالم
فضل ، شیخ ، مرشد کئی بعضی قانی بوزوق
کافر نمت مشیخلر اوزنده بوتون هلیاکی کتند
بخی کورتمده هر زمان اولدینی کئی دینی ، مذهبی
آکت شر و شورش اتخاذ ایلدر بولردن شیخ
سید آدی و اصل خشیل بر دیزد و بدنت بوز
بوز الی قدر صلیب ایلر بر اولدیلر لوی عصیان ایل
- تفراف خبری میاندنه ، نادما انظار و افکار
محبوبه عرض واطام اولدینی وجه - حکومت
قوتلره معادیه قدر جر ایتاب اولش و ملی
جمهوری حکومتلرک فردهش قانی دوکمه ایچون
کوتردینی لطف قانی قده مجزه حل ایتک بهالت
مضاغه سنده بولان مشیخ سعید ، مینی خلقی
اوج ، دوت بوز ابلانه ، موق اولورق ایتک
نقطه حرکتی اولان ارغنی ولایت نام (پیران)
قره سندن العزیز ولایتی مرکزیه قدر شدوسل
ایدمک کویا ب ولایت مرکزیه انتقال ایتش
ایسده مبارک دیزک دوست ، دشمن هیچ
کسه تک آتانه نایسه انا انا انا

خاناهسیه بیام ایدوده دینی ، شریعتی اوکه
سورمک صورتیه ستره قصد موق اوله نظری
زعمده بولان سبکفران ایل اولرک مشولرینه
جناب حقدن بر آق غرض و اذعان احسان بیروسی
تمی ایلر ، بویاده بدایت حادثه ن غزیه سن
ماکنه و برینجه قدر نوار دایدن بوتون تفراف
خبرلری اطلاع نام حاصل ایدلش اولق اوزده
نظرگاه قارونه عرض ایدمز :

.....
هادیه هاد نظر افتر

آقره ۲۳ شباط - ارغنی ولایتک
برق سننده قوای مساجد کوله قارشو مسلحاً
وقوعه کان عصیان دیارلر ، العزیز و کج
ولایتلرینه سرایت ایتش ونوسه مساعد
کورولش اولدیندن کج ، موش ، ارغنی
درسم و دیارلر ، مار دین ، بیوره ک ، اورفه ،
- سعرد ، بتلیس ، وان ، حکاری ولایتلره
ار ضرور ولایتک کئی و خنفس قضالنده
برخی مدته ادر اعرافیه اعلالی هیت و کیهنک
۲۳ - ۲ - ۳۴۱ نارخلی اجنانه تحت
قراره آفتش و فرار واقع رئیس
جمهور و حضرتلرینک تصدیقه اقران
ایتمشدر .

نه لاشدره ادا ، عرفه قار

غیرت و فداکارانی شایان ذکر در . تعقیباً
دوام ایلمکده در . دیگر جهتلره تدابیر
تنکیله بر دولدر .

آقره ۲۷ - عصانک شایان قید
حرکت و فعالیت کورله مشدر . تدابیر تنکیله
دوام اولمقدور .

آقره ۲۷ - بعضی استانبول غزیه ندره
ملاطیه ، ارغنی و دیارلرک عصانک اله
دوشدیکته دائر خلاف حقیقت نشر ایله تصادف
اولدیندن کجبت تکذیب اولور . آماطولی
از انسی عصیان بدنه لقه سنده هر کونکی وضعیتی
عیان نشر ایتمکدن نثریات مذکورم خلافه
کوره جک حوالد لک نظر اعتباره انعامی لازمه در

آله ۲۵ - اطنه ، عصیان حادثه سندن
فوق العاده متأثر اولدی ، انقلاب و جمهوریت
قارشو پایلان بو تهریکات خلقی سوکدرجه
انضاب ایتشدر . هر شس حکومتک شدنه
حرکت ایچاسی آرزو ایتکده در . بو کون
شهریتزه مانی تمیل ایدن بوتون جمعیتلر ،
هیتلر و رجوعی ذوات خلقی فرقه سی بنامسنده
طوبالاندی . هر کس منهیج بولونیور ،
حادثه لره سبب اولانلره و بونک عامللرینه
اینت ایدیلوردی . فرقه سالون خج خنج
طوبالاندی . قاضا ، قلمک مؤثر و لطف

Ek 2. Çankırı Gazetesi (<http://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=5936>) [Erişim Tarihi: 10 Şubat 2024]

